

PAVAO VUK-PAVLOVIĆ

STVARALACKI LIK
ĐURE ARNOLDA

ZAGREB MCMXXXIV

STVARALAČKI LIK ĐURE ARNOLDA

PAVAO VUK-PAVLOVIĆ

STVARALAČKI LIK
ĐURE ARNOLDA

ZAGREB MCMXXXIV

PREŠTAMPANO IZ »NASTAVNOG VJESNIKA« KNJ. XLIII.
AUTORSKA PRAVA PRIDRŽANA.

GOSPODINU ĐURI ARNOLDU

Učitelju!

Za izabranih časova našega života sretni otkrivamo, kako vrijeme nije moglo pokidati nezamjetne niti, što su nas vezivale s duhom, koji je sveder živo uzdizao našu dušu, sokolio je i darivao svojim bogatstvom.

Takva mi se prilika nadala i današnjim danom, gdje prevaliste osamdeset godina zemskoga svog puta.

A sjećat ćete se, očinski moj prijatelju, kako mi jednom u času usrdna razgovora rekoste: »Vi nijeste ničiji, Vi ste svoj!«

No eto — napisah ovaj prikaz Vaših životnih nastojanja, kako biste bar za trenutak osjetili, koliko sam Vaš.

U Zagrebu, dne 24. travnja 1934.

VUK-PAVLOVIĆ

SADRŽAJ

GOSPODINU ĐURI ARNOLDU	7
PRAVAC ŽIVOTA	13
ZADNJA BIČA	19
BESMRTNOST	25
KOZMIČKA HIJERARHIJA	30
BOG I DUŠA	34
POVIJEST	40
FANATIZAM I PROSVJETA	45
NAROD I DOMOVINA	52
PLEMSTVO PLUGA	59
NARODNA KULTURA I UMJETNOST	68
FILOSOFIJA I RELIGIJA	73
UCITELJSKO POZVANJE	81

NE IZBJEĞAVAJ NIKAD SVETU BORBU
ZA RODA LJUDSKOG VJECNE IDEALE
DURO ARNOLD

P R A V A C Ž I V O T A

Što se u čovjeka snažnije razbudila svijest i rasplamsala samosvijest, koja mu je svojstvena, to će žešće nastojati, da biće svoje ispuni vrednotom ili da ga bar obavije čarovnim njenim sjajem. Čovjek je biće obdareno naročitom sposobnošću da se obazre na samoga sebe i da po tome gleda osvojiti flo, gdje bi sam pred sobom mogao opstati ili gdje bi ga bar bližnji uvažavali. I dok je god čovjekom, određuje se s obzirom na to bilo kako i ne smiruje se u takvoj težnji. Zato i jest život ljudski nestalo preobražavanje unutrašnjih stanja i duševnih odnosa, a tako i stalno preoblikovanje izvanjskih prilika. Tu se međutim ujedno i razlikuju i razilaze ljudi, već prema tome, gdje im je težište djelovanja, u kojem li smjeru pretežito razvijaju svoje sposobnosti i snage, kuda li upravljaju svoje sile i na što usredotočuju stvaralačku svoju odvažnost.

Tko svome životu hoće dobiti smislenu punoću ili biće svoje želi uzdići, morat će gledati da raste i više još svim silama nastojati, da prerašće druge ili — a u tome će se ljudi upravo i razlikovati — s a m o g a s e b e. Morat će, drugim riječima, ili na bilo koji način utjecati na okolinu, kako bi u ovome ili onome smislu njome ovladao, ili ne zadovoljavajući se nikojim, pa ni još tako vrijednim stanjem ni ikojom postignutom visinom svoje rodene duševnosti, uzdizati je i uzvisivati sved iznova neumorno je preobražavajući prema idealnim pro-

htjevima, što izvire iz natpojedinačne i izvanvremenske duhovnosti. Tako može eto čovjek djelovati u glavnome u dva pravca, gdje se trudi o tome, da osmisli svoje žiće.

Zacijelo je nešto drugo, hoće li čovjek ići za tim, da biće svoje ispuni unutrašnjom vrijednošću, ili da si tek pribavi izvanjsku cijenu. A jednako će ljude lučiti i to, hoće li u tome svom nastojanju upotrijebiti svoje sile, da tude biće skuće i da mu život oslabe, kako bi si ga podvrgnuli i njegovo duševno bogatstvo svojim svrhama podredili, ili da produbu svoju dušu i prošire svoje jastvo, kako bi natkrilili društvenu okolinu, oslobodili se u mnogome pravcu od zavisnosti od nje te u toj slobodi i po njoj oplodili tudi život unutrašnjim bogatstvom svoje duše.

Stara li se tako čovjek neposredno o rodenoj duši i njenu uzrastu. morat će mu djelovanje upravljeno na taj cilj utjecati dašto posredno i na okolinu, baš kao što će i obrnuto svaki čin, kojim bi neposredno djelovao na okolinu, naposljed opet nekako oblikovati ili preoblikovati njegovu duševnost. Svakako će dakle nastati različiti odnosi između ljudskih duša već prema tome, u kojemu li će smjeru neposredno upraviti svoje djelovanje. Nema pak sumnje, da će se s obzirom na to jednakom nuždom različito obrazovati i ličnosti. Proizlazi to uostalom već otud, što jedni traže područje svoje djelatnosti u izvanjštini i teže naročito za »javnim« životom i za svim, što takav život može dati: moći, bogatstva, laske; a drugi većma nastoje, da im plodovi rada i stvaranja dozriju u tišini »skrovita« života, od kojega očekuju vrijednosnu punoću, unutrašnju sigurnost i neokrnjen mir.

U ovoj protivštini upoznaje ljudski život i Duro Arnold. Pored svih pak dugih godina svoga snažnog i plodnog javnog djelovanja i unatoč svim izvanjskim uspjesima u životu pripada po jezgri svoga bića onim drugima između naznačenih

ličnosti. Ne će nipošto biti preko mjere, ako se ustvrdi, da se sav stvaralački napor njegova života proteže ispred svega na dušu i njezino spasenje. I upravo po tome se naporu i zna odvojenim od drugih:

Ja s drugima sam stazom išo istom
Al' nisam gledo: kuda oni jezde . . .
U vječne samo zurio sam zv'jezde
I njihovim se poigravo blistom.

Al kad sam posl'je oko sebe gledno:
Svud mermer-dvori kočili se dugi,
A sa balkona zlatnih oni drugi
Kroz bruku na me smješkali se ledno.

Sad sinulo mi . . . Dok na krilim sanjâ
Čeznuća svog sam ja po zv'jezdam l'jeto
U divljoj jagmi oni svi su eto
Zemaljska sebi zgrtali imanja.

Ne marim. Pokraj svega toga blaga
Ja uzdignute glave mirno minem —
I više još za onim zv'jezdam ginem,
Što trepte ispred nebeskoga praga!

(S visina i dubina, Zagreb 1918, str. 27.)

Nije slučajno to životno držanje, u kojemu se tako odlučno očituje, da su »sanje čeznuća« i daleke »zvijezde ispred nebeskoga praga« i znatnije i poželjnije od »mermer-dvora i bliskih »zemaljskih imanja«. To stajalište prema svijetu nije tek hirovit izraz časovita pjesničkog raspoloženja, nego je plod

Prvo poglavlje

uporna umovanja i spoznaje iskupljene gomilom gorkih iskustava:

Potucô sam se bijelim svijetom dosta,
Izučô pomno ljudstva smjele težnje

— — — — —
Za jedno samo uzalud sam pitô —

— — — — —
Na Temzi, Sprevi, Dunavu i Sajni —
I kako te se carstva rijeke zovu —
Još vijek se grade dvori veličajni:
U orijaškom slogu Ramzesovu.

A čemu? Misli l' tašto ljudstvo zbilja
Inatit se sa sjajnim rojem zvijezda?
I opojeno sa zemaljskog milja —
Za vječnost sebi ovdje savit gnijezda?

Zar ne zna, da se trajno u prah trune
I faraonski grobovi od kama?
A kralja gorskih nebotične krune
Da ginu poput staračkoga prama?

Zar ne zna, da će ždrijelo grobne noći
Progutat jednom, ah, i zemlju ovu?

— — — — —
(Izabrane pjesme, Zagreb 1899, str. 107.)

Pravu vrijednost ne može steći duša, ako se srce veže uza svijet, u kojemu nema ništa, što bi bilo stalno. Otud ne može crpati čvrsta i nepokolebljiva načela, koja bi životu dala neslomljivu okosnicu i odredila sigurne smjernice djelovanju. A na taj

je zemlji sve prolazno, a u prolaznome se ne da uvidjeti ni prava svrha ljudskog opstanka:

Ah, sve će proć
Kô čudan san: —
I zvijezde, što no krase noć
I sunce, što no stvara dan.
U šumi hrast,
U polju cvijet
Od umora će jednom past
I mrijet . . .
A zadnje ljudsko srce, znam,
Obuhvatit će leden strah:
Ugasit u njem žiça plam
I satrt ga na grobni prah.
Pa čemu onda ljuven žar
Za svijeta toga brzi čar?
I čemu duše krvav boj
Za dobro sve na zemlji toj?

(Izabrane pjesme, 1899, str. 60.)

Sve, što možemo zvati »izvanjštinom«, s vremenom nužno propada. Zato u »izvanjskim« dobrima ne možemo naći ni smirenja niti nas ona mogu dići do vječnosti, jer:

———— K zemlji pada
———— ono, što se nada
Spasu svom od prašnih tala —
(Čeznuća i maštanja, Zagreb 1907, str. 36.)

I tu se iz dubine tih doživljaja izdiže Arnoldu najednom ono strašno i tjeskobno pitanje, pred kojim su se zgranuli i ispred

kojega su stali toliki umnici prije njega: Mijenja li se i nestaje li doista sve, što postoji? Nema li nigdje stalnosti? I ako sve prolazi, hoćemo li i mi sami izginuti sa svim i bez traga? Pa ako doista potpuno nestajemo, za druge i za same sebe, koju li svrhu i koji li smisao da nam još imaju i najbolji naši napori i čime da se opravda naš opstanak i samo postojanje svijeta i svemira?

Ako nas put života vodi samo u bezuvjetno ništavilo, onda je u stvari svejedno, za čim čeznemo, što radimo i čime ispunjamo svoj život, kao što je onda na posljetku svejedno, da li jesmo, da li postojimo, ili nas uopće nema, kao što nas nekoć nije bilo i kao što nas jednom ne će biti. No može li savršena slučajnost svijeta uopće, a našeg opstanka napose, može li potpuna besmislenost svjetskoga događanja i našega života biti doista posljednja istina? Nema li zabiljnost nikakva bezuvjetna uporišta, nikakva stalna korijena, nikakva posljednjeg dna?

Ta pitanja ne može Arnold ukloniti iz svoga duhovnog života, a ne će ih ni zaobići. I tako se daje na to, da ispita, ima li što stalno, neprolazno, nepromjenljivo te da potraži osnovku i odredi pretpostavku svoj mijeni u svijetu i svim stvarima, što nastaju i nestaju. Tako ulazi u središte njegovu umovanja jedno između najtežih i najzamašnijih pitanja filosofije, pitanje o zadnjim bićima.

ZADNJA BIĆA

Sasvim prirodno pita Arnold ponajprije, što može da se uopće mijenja, što znači zapravo »nastajati« i »nestajati«. Da događanje uopće možemo razumjeti, treba da ga shvatimo uzročno povezanim. Inače bi naime bilo potpuno nerazumljivo, da možemo utvrditi prirodne zakone te si u povodu toga također podvrći prirodne sile. Postoji li međutim u prirodi uska povezanost između pojedinih odsječaka događanja i različitih stanja stvari, koje se »mijenjaju«, onda niti stvari nastaju iz nekog bezuvjetnog ništavila, niti u takvo ništavilo nestaju. Sve promjene mogu štaviše biti samo »izmjene« bilo položaja bilo opet stanja nekih u bitnosti neprolaznih veličina, nekih posljednjih činilaca događanja, nekih »počela« ili »zadnjih bića«. Ta počela ili zadnja bića mora da su baš po svojoj neprolaznosti osnovom sve promjene. Ona omogućuju sve zbivanje, ali sama ne mogu nestati niti se dadu uništiti.

No kako da zamislimo ta počela ili zadnja bića?

Prema rečenome može da nastaje i da nestaje samo ono, što je složeno. Ako međutim zadnja bića stoje izvan prolaznosti, valja ih dosljedno zamišljati jednostavnima i nedjeljivima. Ako pak nedjeljivima, onda i neprostornima, jer se prostorna ili rasežna stvar, koja bi imala biti neka cjelina bez dijelova, ne da protivrječno zamisliti. No kako je onda s rasežnosti? Po čemu je moguća »prostorna tvar«, odakle »materija«?

Drugo poglavlje

Arnold ispituje sve mogućnosti, koje bi vodile od nera-sežnih osnova do rasežne neke zbilje. No na posljetku zaključuje, da nema mogućnosti, da se bez protivurječja izgradi prijelaz od jednoga na drugo. »Sve je uzalud«, veli. »Neprostorna bića ne mogu podati prostorne tvari. Prostornost i neprostornost takve su opreke, da ih nikakva inteligencija ne može izravnati. Njihov spoj je nemoguć, jer u sebi protuslovan.« (Zadnja bića. »Rad« Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti. Knjiga XCIII. Zagreb 1888, str. 130.).

Uzme li se međutim, da neprostorna bića uistinu jedina sačinjavaju bezuvjetnu zbilju, onda na osnovu istaknute pretpostavke valja rasežnoj tvari nužno poreći istinsku zabiljnost. Uistinu Arnold i prihvaća najodlučnije taj zaključak sa svim njegovim posljecima. I odrešito tvrdi, da »materije nema«. (Zadnja bića, str. 131.).

A što ima? Što postoji uistinu?

Tražim li nešto, što tako stalno postoji, da u njegovu zabiljnost nikako ne ću moći da sumnjam, onda treba da pogled svoj skrenem prema samome sebi. Ja sam jedino biće, kojega mi je opstanak n e p o s r e d n o znan. A zajamčuju mi moju egzistenciju moji osjeti, koji me ujedno sile, da priznam zbiljsko bistvovanje i svojoj okolini. Ne bih naime bez uzajmična djelovanja između mene i drugih bića mogao razumjeti stalnu promjenu svojih osjeta. Njihovoj izmjeni ne mogu ja sâm biti uzrokom: niti ih po volji mijenjam, jer bi, kako Arnold ističe, tome inače morao biti svijestan, niti mi to može biti bistvo, jer bi to značilo, da mi je samo bistvo promjenljivo. Promjenljivo je bistvo međutim očita protivurječnost i ne može postojati. (Zadnja bića, str. 131.).

Tako sam dakle biće, koje ostaje samo sebi jednako, dok se osjeti kao moja stanja mijenjaju. Pored toga sam pak i biće

jednostavno, što mi jamči jedinstvena, nerazdvojena moja svijest. Prema tome sam svijesni, netvarni, jednostavni i stalni nosilac raznolikih svojih stanja. Kao takav ja sam: duša. (Zadnja bića, str. 131.).

Kolikogod duševne pojave i bile nepostojeane te se bez prestanka izmjenjivale, ipak »ostaje naše jastvo jedno te isto« (Psihologija, 5. izd., Zagreb 1916, str. 168.). Duša je prema tome biće jedinstveno, no upravo neprekidna će je izmjena njenih osjeta ujedno poučiti, da nije i j e d n o, da u svijetu ili u okviru zambilnosti nije drugim riječima, s a m a. Na nju, kako bi istaknuto, moraju naprotiv svakako djelovati d r u g a b i ć a, jer se r a z l o ž n o ne da zamisliti nikakav drugi uzrok nastanku svemu obilju i kvalitativno raznolikih osjeta i njihovoj promjeni i njihovoj izmjeni. Kad bi se međutim ta bića od duše p o t p u n o razlikovala, moralo bi i njihovo djelovanje biti skroz neprimjerenost svim mogućim načinima njezine primljivosti. No onda se nikako ne bi dalo shvatiti, kako mogu na nju i na kakvoću i promjenu njezinih osjeta bilo kako utjecati. Moraju dakle bića, s kojima duša kao subjekat promjenljivih svijesnih stanja stoji u odnosu uzajmična djelovanja, b i t i b a r n e k a k o n j o j s r o d n a. Zato valja uzeti, da svu njenu okolinu sačinjavaju duše ili bar duši slična, jednom riječi dušolika bića. »Zadnja bića« s v a s u d i o n i c i d u š e v n o s t i. »Svemir mora da je carstvo jednostavnih bića«, veli Arnold, »od kojih jedno može djelovati na drugo — a svako može postati dušom.« (Zadnja bića, str. 132.).

Sve je dakle dogadanje i sav razvitak u posljednjem vidu razvitak u smjeru prema duši ili dogadanje duševno. Sav je »razvoj«, drugim riječima, razvoj s v i j e s t i. Kako pak izmjena osjeta pretpostavlja uzajmično djelovanje zadnjih bića, a takve uzajmičnosti ne može biti, kad bi postojalo samo jedno jedino

biće, morat će prema toj nauci postojati mnoštvo duša i dušolikih bića. Arnold se dakle smije nazvati spiritualističkim pluralistom. (Vidi: Psihologija, str. 172.).

Prema osnovnom Arnoldovu stajalištu nije područje tjelesnosti od duševnoga svijeta iskonski razlučeno. To biva tek po nastanku odnosno smještavanju osjeta ili očuta, jer »materija« i nije drugo, nego ono, u što »smještam ja očute svoje«, a to je sve, što nije jastvo, što se ne da neposredno opažati, nego tek posredno čutilima, i što je zajedno s time za mene složeno. (Zadnja bića, str. 131; Psihologija, str. 3 i dalje, 9 i d., 21, 165 i dr.). Primarno se dakle zahvaća ili poima »jastvo«, koje se upoznaje kao jednostavni nosilac osjeta, kao nepromjenljiva duša. Tjelesnost ili tako zvana materija u stvari je prema tome sekundarna pojava, koja nastaje tek po osobitom odnosu jastva ili duše prema ostalim dušama ili dušolikim bićima.

No kako da zamislimo taj odnos između zadnjih bića, odnos, koji će nam učiniti shvatljivim uzajmično njihovo djelovanje, kojemu su posljedica ona duševna »stanja, štono ih zovemo oćutima«? Dvije bi mogućnosti mogle pri tome ući u račun. S obzirom na njih možemo pitati, da li se zadnja bića proniču ili ih valja zamišljati potpuno rastavljenima.

Kad bi se zadnja bića, odgovara na ta pitanja Arnold, potpuno pronicala, ne bi se uopće dala razlučiti i ne bi samo »sačinjavala«, nego bi naprosto sva zajedno bila jedno isto biće. Takav monizam protivio bi se međutim dobivenoj već spoznaji, prema kojoj valja pretpostaviti mnoštvo takvih bića i uzajmično njihovo djelovanje. Nepotpuno pak pronicanje bića poricalo bi njihovu jednostavnost. A bića, koja bi imala dijelove, kojima bi se pronicala, te prema tome bila složena, ne mogu, kako bi izvedeno, biti zadnja bića. Ne

preostaje dakle drugo, nego uzeti, da su zadnja bića jedna od drugih rastavljena i da u toj odijeljenosti čuvaju svoju istovjetnost. Kad bi međutim »zadnja bića« bila doista potpuno rastavljena, ne bi mogla biti u odnosu uzajmična djelovanja, jer se nikako ne može predmnivati, da bi djelovala kroz prazninu, koje bi kraj sasvim odijeljenih bića svakako moralo biti. U tom bi naime »slučaju djelovala ondje, gdje ih nema«. A to je očito protivurjeđe, pa zato i »nije i ne može biti«.

Isključeno je dakle, da bi zadnja bića bila skroz odijeljena jedna od drugih, baš tako, kao što se ne mogu ni pronicati. Nema prema tome drugog izlaza, nego odrediti njihov odnos upravo n a r a z m e d u između potpune njihove odijeljenosti i međusobna njihova pronicanja. A taj medašni slučaj može biti samo: d o d i r. Kako se pak ovdje radi o bićima, kojih je temeljna karakteristika, da o č u č u j u, može to dakako biti samo neki d u š e v n i »dodir«, koji se ne smije shvatiti p r o s t o r n o.

Što može da bude »dodir« mimo prostora ili iznad njega, kakav li bi mogao biti i kako li bi se dao shvatiti i naznačiti, Arnold ne ispituje. Možda bi bio došao do osobite i upravo jedinstvene metafizičke teorije, da je kušao izvesti sve spekulativne mogućnosti, koje bi se znale nadati na osnovu dobivene pretpostavke o odnosu između zadnjih bića, i da se je htio zadržati pri nastojanju oko bližeg određenja pojma »izvanprostorna« odnosno duševna »dodira«. On to međutim ne čini, jer drži, »da smo tu na medi spoznaje naše«. (Zadnja bića, str. 132.). No ako i resignira na oštro z n a n s t v e n o određenje te odustaje od čistog teorijskog rješenja toga pitanja, ipak nam Arnold u pjesničkoj intuiciji nekako daje n a s l u t i t i, na kojemu tlu i u kojemu pravcu »o s j e ć a« bitnost toga »dodira« i više još »p r e d o s j e ć a« neki mogući njegov konačni učinak. Gdje se u č e n j a k Arnold nalazi pred strminama, za koje misli,

Drugo poglavlje

da ih ne može svladati, ondje se Arnold pjesnik na krilima vidovite mašte snagom čuvstva dovija otkrivenju vasiljenske tajne.

I na tome se putu uzdiže smiono sve do izvora vječnosti, neprolaznog života i trajnog smirenja.

B E S M R T N O S T

Na svoje odlučno temeljno pitanje, ima li što stanovno u mijeni i može li se u svemu onome, što je prolazno, naći neprolazna jezgra, odgovara Arnold sa svom stalnošću, da se iza nestalna događanja krije doista nešto, što u srči svojoj ostaje netaknuto. Kolikogod i mogu, pa i moraju složena bića i nastajati i nestajati, i koliko se god osjetna stanja i mijenjala i duševni se procesi uopće bez stanke »odvijali«, ipak ne može sve te izmjene i promjene biti bez neke postojane klice i stalne osnovke. Samo dno prolaznih stanja, sama »podloga« svega zbivanja ne može i opet biti sušta prolaznost. Posljednje jednostavne jedinke, na koje upućuju složena bića, ne mogu upravo zbog svoje jednostavnosti izgubiti svoju osebnost niti mogu unatoč promjenljivim svojim osjetnim stanjima propasti. Inače bi naime ta bića morala naprosto nestati u neko bezuvjetno i potpuno (upravo: negativno) »ništa«. Morala bi biti savršeno »poništena«. No takvo bi nestajanje, takvo bi neko savršeno izgibanje u bezuvjetnom ništavilu svakako poremetilo zakonitost svijeta, koja se baš i osniva na dosljednoj općoj povezanosti ili stalnoj saveznosti svih njegovih elemenata. Kad bi iz te saveznosti mogle neke kvalitativno određene veličine sasvim ispasti, a druge opet u nju po skroz nepredviđenom i načelno nepredvidljivom slučaju »upasti«, bila bi naprosto nemoguća i nezamisljiva sva ona neka pravilnost, bez koje ne bismo prirodno

dogođanje mogli znanstveno prozreti. Sama pak mogućnost i samo postojanje znanosti, a isto tako i filosofije dokazuje, da svijetom ne vlada potpuna nepovezanost i razuzdano bezakonje, pa ta činjenica čini i pretpostavku onakva nekog savršenog n e s t a j a n j a u »n i š t a« logički n e m o g u ć o m.

Budući da su dakle »zadnja bića« jednostavna, netvarna i ujedno između sebe — izravno ili neizravno — povezana, mora da su i v j e č n a. Koliko su pak »zadnja bića« po svome jastvu i očutnim svojim stanjima u stvari »duše«, može se i mora za dušu kazati, da je b e s m r t n a. Ona je veličina u svijetu, koju nikakvo događanje ne može »uništiti«.

Nije dakle sve prolazno. »Ja« sam kao »duša« nešto drugo od prolaznih pojava; ja sam u tome pravcu »biće o sebi« (ens in se) i kao takav n o s i l a c svojih osjetnih i uopće svijesnih stanja. Kao d u š a ne »bivam«, nego »jesam«, i t o t r a j n o, naime i onda, kad bi bio prekinut tok unutrašnjih pojava, kojima se duša ima smatrati »nužnim uzročnikom«. Bez b i t k a duše, tvrdi Arnold, »o nutarnjim pojavama ne može uopće da bude govora« (O psihologiji bez duše. »Rad« Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti. Knjiga 176. Zagreb 1909, str. 175.). Tako tok unutrašnjih pojava jednostavnošću i netvarnošću svojom upućuje nužno na jednostavna i netvarna, a ujedno i neprolazna, u stvari supstancijalna nosioca njihova. (O psihologiji bez duše, str. 173.). I ne čini ništa, ako bi se duša bivajući možda svijesnijom i mijenjala u tome smjeru; ne protivi se neprolaznosti zadnjih bića kao supstancijâ, što sva ona mogu »p o s t a t i dušom«, koliko to već nijesu s a s v i m, jer s pojmom se supstancijalne duše ne treba spajati »nepromjenljivost, nego samostalnost ili osebnost kao bitno svojstvo«. Tako se »duševna supstancija prikazuje nužno organizmom, koji se u povodu zamjenita djelovanja s izvanjim svijetom razvija, — pak po tom do-

pušta i kauzalno vezanje i tumačenje nutarnjih pojava«. (O psihologiji bez duše, str. 174.).

Kao »duša« ja sam dakle besmrtn. Besmrtnost međutim ne isključuje unutrašnji razvitak. Taj »razvitak« valja vidjeti u mogućnosti, da se s v i j e s t »postupno oštiri«. (Zadnja biča, str. 133.). Ipak se mogu »razvijati« tek u zamjenitom djelovanju, to jest u d o d i r u s okolinom! Po »dodiru« naime tek i nastaju oćuti i uopće svijesna stanja, a mimo njih doista ne bi bilo u n u t r a š n j e g uzrasta. Kad bi se duša otela s v a k o m e »dodiru« s drugim dušama ili dušolikim bićima, ne bi više oćučivala, ne bi s time u skladu više bila s v i j e s n a, a to znači, da ne bi uopće ni bila »duša«, a ni biće, koje dušom može postati. Jer »kao što oćutnost pretpostavlja život: tako ona pretpostavlja i svijest«. Otud pak izlazi, da oćuti »ne mogu postajati svijesnima, nego samo svijesnijima«. (Zadnja biča, str. 133.). Bez svijesti nema dakle duše. Kako se pak svijest nužno objavljuje ili izražava u stanjima, koja nastaju ili niču tek p o d o d i r u duše s njezinom okolinom, morala bi duša izmaknuvši svakome »dodiru« s drugim bićima doista »propasti u ništa« — što je međutim nemoguće.

Prema rečenome je dakle »d o d i r« između »zadnjih biča« u okviru nužnih Arnoldovih misaonih konsekvencija uvjet, i t o n e i z b j e ž n i uvjet besmrtnosti duše. Taj je duševni »dodir« upravo podržavatelj vječnosti.

Iz toga »d o d i r a« izvire i oćuti i mogućnost njegova »smještanja« u »materiju«. Iz njega niče dakle i »unutrašnji« život i »izvanjski« svijet. I po njemu se duša kao »zadnje biće« upravo održava u svojoj svijesnosti i točnije još: u svojoj svijesnoj istovjetnosti, pa tako eto na njegovu osnovu ustraje i v j e č n o s t. Pitamo li pak Arnolda pjesnika, tko to u suštini diže vječnost na njezin prijesto, što je u stvari taj »d o d i r«, prekinut će šutnju filozofa i jednoznačno će nam odgovoriti:

Treće poglavlje

Iz ljuvena će žara nić
Kô fenić novi svijet:
Na prijestô će se vječnost dić
I ništa ne će mrijet.

(Izabrane pjesme, 1899, str. 60.).

Iz »ljuvena žara« niće »svijet vječnosti«. Eto dakle Arnoldove pjesničke slutnje, koja mu sved iznova došaptava i dočarava, da je onaj čudesni i ujedno stvaralački »dodir«, u kojemu i po kojemu bivaju »zadnja bića« u stvari ljubavi ili nešto nalik ljubavi.

Svakako tek u zajedništvu s drugim srodnim nam bićima (ne sami!) osvajamo vječnost:

Kad na vječnost mislim: ledi mi se um
Od bezmjerja, što ju sa svih strana rubi;
Ja joj svuda gledam širok, hladan drum,
Al ne vidim, kud se među zvjezdam gubi.

Ti već dugo tražiš toga druma kraj,

— — — — —
Popostani malko . . .

Dok ja stignem k tebi . . .

Onda ćemo skupa nastaviti put

Prema vječnom sv'jetlu, do žudene mete —

— — — — —

(Izabrane pjesme, Zagreb 1923, str. 33/34.).

Razum ne dokučuje vječnosti i njene posljednje tajne, ali srce je sluti i progovara! Samo u »dodiru«, samo »skupa«,

Besmrtnost

u zajednici možemo stići do svijetla vječnosti, do »mete«. Arnold nije tijesan individualist, već svoje socijalno osjećanje i shvaćanje života unosi u samu domenu metafizike! I prema njegovoj pjesničkoj intuiciji, koja u ovome slučaju znači i uviđanje ili bar naslućivanje metafizičko, bez ljubavi nema ni besmrtnosti.

KOZMIČKA HIJERARHIJA

Ljubav ujedinjuje »zadnja bića«; ona je na posljetku najdubljim »uzrokom, da se zadnja bića pojavljuju«. Bez kozmičke ljubavi ne bi bilo života, bez života nema svijesti, a bez svijesti nema ni očuta, pa ni svijeta. Upravo po metafizičkom je »dodiru« zadnjih bića s v i j e s t i s t o t a k o i s k o n s k a k a o i t a b i ć a s a m a. No sve to ipak ne smeta, da svijest ne bude u svih bića j e d n a k a.

Kad se svijest u zadnjih bića ne bi razlikovala, ne bi ta bića mogla različito djelovati; i utjecaj se jednoga bića ne bi razlikovao od utjecaja drugoga. Međutim može samo r a z l i č i t o međusobno djelovanje i utjecanje tumačiti i različita očitovanja svjesnoga života i »postupni razvoj i bića samih i svemira uopće«. Jer ako i moramo tvrditi, »da sva zadnja bića očučuju«, ipak to ne znači, »da ona očučuju jednako«. (Zadnja bića, str. 133.). To nejednako očučivanje moramo opet tumačiti nejednakom kakvoćom samih zadnjih bića, po kojoj se unutrašnja odnosno svjesna stanja upravo i ravnaju.

Nejednako je kakvoćom uvjetovano međutim i nejednako dostojanstvo bića, jer kakvoća t a s t o j i d o r a z v o j n o g a s t u p n j a njihove svijesti. Ako naime zadnja bića i jesu supstancijalne naravi, ne izlazi otud, da bi morala biti i nepromjenljiva u tome smislu, da im se ne bi mogla i postupno oštriti i diferencirati svijest. (O psihologiji bez duše, str. 174; Zadnja bića, str. 133.).

Nije nipošto slučajno, da se svijest po oštrini i diferenciranosti mijenja, nego to biva po nuždi. Jer samo pri nekom hipotetički predmnivanome prvom međusobnom »dodiru« bića moglo bi se uzeti, da nastaju »čisti« oćuti, »ćisti« u tom smislu, da ne bi bili određeni i samim unutrašnjim stanjem bića, koje oćučuje, drugim rijećima modifirani onim stanjem, koje u momentu oćučivanja stvarno karakterizira biće, koje se mora smatrati subjektom oćučivanja. Inaće će međutim pri oćučivanju sudjelovati nužno i unutrašnja stanja rećenih bića. Kad ne bi tako bilo, morali bismo uzeti, da svako pojedino unutrašnje stanje naznaćenih bića pri svakom novom oćutu naprosto nestaje, kao da ga nikad nije ni bilo. No onda ne bismo mogli razumjeti, odakle »postupni razvoj« bića, koji je bjelodan, pa pred njim ne možemo zatvoriti oći. (Zadnja bića, str. 133.).

Unutrašnje stanje bića suodređuje dakle svaki novi oćut ili toćnije: sve faze oćučivanja. Prema tome će dašo i unutrašnje bogatstvo duše moći da bude vrlo različito, već prema tome, kako ustraju unutrašnja stanja, kako općenito sudjeluju pri nastanku novih oćuta i kojom li se oštrinom pri tome mogu oćitovati.

Bogatstvo unutrašnjih stanja i oštrina svijesti bit će dakle u zadnjih bića različita. U svemiru će duša, koje se sve »dodiruju« te upravo time i saćinjavaju jedan razmjerno jedin-stveni svemir, morati jedna biti najmanje, a druga najviše »svijesna«, jedna unutrašnjim stanjima najsiromašnija, druga najbogatija. Između njih naći će se sva ostala prema bogatstvu i oštrini svijesti diferencirana bića.

U tome svemiru ljudska duša ne naznaćuje nijednu između istaknutih krajnosti. Ona je štaviše negdje između njih, između dušolikih bića i apsolutne svijesti:

Kad s . . . visa spazim gore
Mog zavićaja, gdje se plave . . .

Cetvrto poglavlje

Na nebesnika zirnem dvore,
Što sjaju mi se uvrh glave.

I onda ne znam, što mi bliže:
Moj zavičaj il dvori zlati —
Al znam, da duša mi se diže
I među sv'jeta dva se pati.

(S visina i dubina, str. 26.).

Koliko se god duša ljudska i »dizala« svojim unutrašnjim stanjima prema oštrijoj i najoštrijoj — apsolutnoj — svijesti, ipak joj je suđeno, da ostane nešto srednje i da se u svome nastojanju sveder i z m e d u »d v a s v i j e t a« pati, između svijeta lonih bića, koja su po svijesti svojoj »pod« njom, i svijeta i d e a l a, koliko se »iznad« nje odražavaju u apsolutnoj svijesti:

Za sve sam se ideale zgrijō,
I u svijetu tražio svijet bolji.

— — — — —
Tako sved se držim površine,
I kad vali preko mene jezde, —
Jedan od njih mora da me vine —
Tamo, gdje no vječne sjaju zvijezde!

(Izabrane pjesme, 1899, str. 91.).

Postoji dakle težnja duše, da se dovine što veće blizine apsolutne svijesti. Sav njen razvoj stoji upravo do toga, koliko će u tome uspjeti. Do toga će stajati i njeno dostojanstvo i mjesto, koje će joj pripadati između bića. I kako će tu nužno biti razlikâ, valja uzeti, da je svemir u stvari ustrojena h i j e r a r h i j a b i ć a. Bića oštrije svijesti vladat će nad onima, kojima je svijest tuplja ili slabija.

Taj će odnos vrijediti jednako u okviru anorganskoga, kao i u području organskoga svijeta, koliko se zadnja jednostavna bića u vidu tih područja sastavljaju u bića složena. Svijest će i tu biti različite oštine. »U bićima, koja sastavljaju anorganizme, manja je od one u bićima organizama. Ali i međ ovima velika imade razlika. Najoštrija bit će svijest u bića, koje u organizmu nad ostalima vlada.« (Zadnja bića, str. 133.).

Međutim se zadnja bića »dotiču«, i to s v a, jer bez dodira nijedno ne bi imalo svijesti, ne bi, kako bi već rečeno, uopće moglo da živi i da postoji. Po tome »dodiru«, koji kao »kozmička ljubav« spaja i veže na poslijetku sva bića u jedinstvo, mora da sačinjavaju neki dalji organizam nad organizmima, i tim nekim svemirskim »nadorganizmom« mora da vlada n a j o š t r i j a svijest čitave ljestvice bića. Bez te vlasti morao bi se svemir raspasti, moralo bi nestati dodira između bića, što znači, da bi nestankom te najviše svijesti morao nestati i svijet. Ali i samom nekom promjenom ili izmjenom njezinom, što u »najoštrije« svijesti ne bi moglo značiti drugo nego samo njeno slabljenje ili otupljivanje, morali bi biti osnovi svijeta uzdrmani i opstanak njegov ugrožen. Zato najviša i najoštrija svijest u ljestvici bića može biti samo a p s o l u t n a, a kao takva i posljednje m j e r i l o čitave svemirske hijerarhije. Koliko je dakle istina, da postoje svijesna bića i da postoji svijet, toliko je istina i to, da postoji mjerilo i osnov toga postojanja, da sve-mirom vlada biće apsolutno, da ukratko »ima bog«. (Zadnja bića, str. 134.).

BOG I DUŠA

Kolikogod i bilo izvjesno, da postoji bog, ipak kao i o bistvu »dodira« između zadnjih bića Arnold ostajući u stvari samo dosljedan ističe i tu, da »o tom biću nema dakako spoznaje kao što o njemu ne može biti znanosti« (Zadnja bića, str. 134.). No ako o bogu i nema primjerene znanstvene spoznaje, ipak to Arnoldu opet ne znači, da se nikako ne bismo mogli k njemu prikućiti. Naša čežnja i naša slutnja uzvija nas do njegova prijestolja u skr u š e n o j m o l i t v i (Zadnja bića, str. 134.). Gdje misli zastanu i klonu, ondje nam molitva daje izvjesnosti i vraća snage:

Moje misli pate
Od čežnuća trajna:
Da raspletu mrežu
Vasionskih tajna.

Zato zemskim sada
Po dubinam rone;
Sada se za sjajnim
Opet zv'jezdam gone.

Još i više gore
U letu se krile:
Dokle ne očute,
Da im klonu sile.

Bog i duša

Onda mi se vrate
Sunovratim skokom —
Da se pak okrijepe
Molitvom dubokom.

(S visina i dubina, str. 103.).

Bitna je međutim značajka molitve, da se obraća na dmoćno me biću, a napose kršćanske molitve, da prema svom unutrašnjem smislu shvaća tu nadmoć kao moć eminentno moralu. Stoga ne će možda biti krivo smatrati Arnoldovim uvjerenjem, da nam upravo svojevrsna »okrepa« i bolje još izvjesnost, koju daje molitva, dopušta zamišljati boga »bičem, koje savršeno odgovara svim etičnim idejama«, pa tako i »ideja boga nije no sastav svih ideja etičnih« (Etika i povijest, Zagreb 1879, str. 12.). Te su pak ideje »stožeri, oko kojih se kreće... duševni razvoj«, a osim toga — kao ideali — i »uzori, za kojima treba da... teži« na posljetku sve, što se može nazvati ljudskom dušom. (Psihologija, str. 135.). Koliko ima dakle u svijetu, koji je svijet duša, nekog »razvoja«, on se kreće prema »idealima«, što znači prema bogu. Čežnja, koja u duši živi, čežnja je od boga i čežnja k bogu:

Kad mi, Bože, sv'jet se sitnim čini
Prema čežnji, koju ti mi dade —
Nešt' uzavri srca u dubini
I pjesma se na usta mi krade.

I vije se k zv'jezdam u visine
Razdragana s vječnih ideala —
Al kad pri tom naglo mi utihne,
Onda znam, da pred tvoj trun je pala.

(S visina i dubina, str. 96.).

Prema Arnoldovu nazoru o svijetu može međutim sve, što postoji, može upravo svako biće dušom postati. Svako se dakle biće može pomaknuti u svemirskoj hijerarhiji prema apsolutnoj ili i idealnoj svijesti, prema bogu. Hijerarhiju bića Arnold prema tome ne zamišlja statičnom, nego dinamičnom, i to kako u svakome pojedinom njezinu članu, u svakom zadnjem biću, kojega se svijest može »oštriti«, tako i u cjelini, jer su po Arnoldu sva bića povezana »dodirom«, koji je kao »kozmička ljubav« u stvari i m o r a l n i dodir, naime međusobna, na općenitoj odgovornosti i suodgovornosti osnovana uzajamnost. Tako u posljednjem vidu sav svemir živi u nekom naponu i naporu svijesti. Koliko je svijet hijerarhija, koja od bića dušolikih vodi preko duša do apsolutne ili idealne svijesti, toliko je sva zazbiljnost ispunjena više ili manje svijesnom čežnjom prema bogu te prirodno teži k njemu. Prilaženje k bogu kao etičkom savršenstvu (Etika i povijest, str. 19.) i izvoru vječnosti i više još deifikacija kao spas i smirenje bila bi tako najviša svrha bića i posljednja meta svijeta:

— — — — —
Oko mene trajno pline
Tvoje ljubvi more mirno.

Zato kad ćeš jednom htjeti,
Da s podnožja tvoga spanem,
Moru daj da u skut sveti
Čist ko kaplja rose kanem.

(S visina i dubina, str. 107.).

Savršeno ujedinjenje duše s bogom bio bi krajnji smisao života.

U ovome je pogledu sadržana međutim još zanimljiva konsekvencija, koja se neposredno nadaje, iako je sam Arnold nije

izveo. Ako naime svako biće može postati dušom, a svaka se svijest može oštriti, onda se ne mijenja pri razvoju svijesti samo svako biće za sebe, nego se u stvari mijenja sa svakim prijelazom pojedinačnih svijesti od jednoga razvojnog stupnja na drugi i opći aspekt cjeline svijeta. Što više se naime pojedina bića približavaju idealnoj svijesti, to je ujedno porastao ili ojačao sav svijet kao duševna zazbiljnost u svome jedinstvu. Svijest se — slikovito govoreći — u svijetu, što ga svega sačinjava, nekako diže, zgušćuje te biva sve prodirnijom. No ujedno se i sve više približava bogu, koji je idealna svijest, što znači, da se »oštri« i moralno. To pak ne može biti mimo sve većeg usavršavanja i jačanja medusobne uzajamnosti između bića, što pretpostavlja i sve veću sposobnost, a time i mogućnost medusobna razumijevanja. Mogućnost će pak razumijevanja biti između duša bez sumnje to veća, što će jedna drugoj biti — naročito moralno — sličnija. Prema tome se dá predmnivati, da će se svijest svijeta to većma ojačati ili povećati, što su se pojedina bića razvojem svoje svijesti više približila apsolutnoj ili idealnoj svijesti. Što se pak većma toj svijesti približavaju, što, drugim riječima, postaju sličnija njoj, to će ujedno postati sličnija i između sebe. Koliko bi se pak doista deificirala, koliko bi se savršeno ujedinila s apsolutnom ili idealnom svijesti, koliko bi potpuno utonula u bogu, toliko bi i između sebe bila sasvim izjednačena; razlike bi između njih nestalo. Bila bi upravo reči stopljena. No time bi svakako nestalo i n j i h o v a m n o š t v a! S razvojem svijesti i postupnim njenim oštrenjem ujedinjavao bi se dakle svijet sve više, a mnoštva bi lagano nestajalo, bića bi bilo sve manje. Kad bi pak zazbiljnost bila razvita do maksimuma svijesti, naznačila bi ujedno i minimum bića: bila bi uistinu sva jedno jedino biće.

Spiritualistički pluralizam, koji hijerarhiju bića, što sačinjava svijet, smatra po »dodiru« povezanom cjelinom i u toj

cjelini dinamičnom zazbiljnošću, dinamičnom napose u tom smislu, da jedno biće može razvijajući odnosno oštreci svoju svijest n a p r e d o v a t i u hijerarhiji, u koju je uklopljeno, takav dinamistički spiritualistički pluralizam može prema konsekvencijama, koje proizlaze iz njegova osnovnog stajališta, dopustiti, da se svijet, iako pluralističke strukture, pomiče ili razvija prema jednoj meti, koja na posljétku odgovara onakvoj slici svijeta, kakvu će u stvari crtati (spiritualistički) monizam! Prema tome bi dakle za svijet, koji se još »usavršava«, koji još nije stigao na metu, vrijedio pluralistički nazor; »usavršenome« bi pak svijetu, zbilji, koja je stigla na krajnji cilj, bila primjerena slika monizma. Pa ako bi prema tim konsekvencijama istaknutoga stajališta pluralizam pogadao metafizičko dno realnosti, monizam bi zahvaćao ideal, koji tu realnost pokreće ili prema kojemu ona na posljétku teži. I u tome se vidu pluralistička i monistička doktrina ne bi baš u svakome pravcu isključivale, nego bi se ulazeći u širi krug pogleda filosofije odnosno metafizike povijesti štaviše nekako potpunjavale.

Upravo po ovoj se konsekvenciji može međutim vidjeti, da je Arnoldovo rješenje odnosa između zadnjih bića, koje baš i pripada među najznačajnije njegove poglede, samoj spiritualističkoj pretpostavci osobito primjereno. Izvan svake je sumnje, da ga valja brojiti među najingenioznija i najprodirnija rješenja u tome pravcu. Baš dinamističko shvaćanje univerzuma, koje zacijelo najviše odgovara bistvu duševnosti, koja bi prema naznačenoj pretpostavci imala ispunjati svijet, i uporedo s time pretpostavka jedinstvenosti i po nužnom »dodiru« bića (koji dopušta zamjenito njihovo djelovanje) povezane cjelovitosti tog univerzuma oslobadaju metafizičku koncepciju zgodno od potrebe, da se zakloni za naročite neke predmnive, kao što bi bili panteistički motivi ili opet prestabilirana harmonija, u ko-

jima Arnold vidi samo neuspjele pokušaje, da se zaobidu poteškoće i ispune praznine nastale nezgodnim konsekvencijama drukčijih nekih osnovnih metafizičkih postavaka. Pored toga tako zasnovano naziranje ne zavodi ni s koje strane na to, da se međusobni (hijerarhični) »razmještaj« pretpostavljenoga mnoštva bića zamisli prema bilo kakvoj slici prostornih odnosa, koja se inače (naročito, ako se bića hoće zamisliti bez ikakva međusobna dodira, bez »prozora«, jedna potpuno »izvan« drugih, ili više još u odnosu »djelomična« prožimanja) lako zna nametnuti, pa spiritualistički nazor prirodno dovodi u opasnost, da se pod dojmom takve slike u ovom ili onom smjeru — kako bi uostalom već i istaknuto — upravo prebaci u svoju opreku. Naprotiv shvaćanje univerzuma kao dinamične cjelovitosti »dodirom« povezana mnoštva diferenciranih (hijerarhički svrstanih i uzajmično djelovnih) svijesnih bića omogućuje i traži, da se sva slika svijeta, koliko već hoće da bude dosljedno »spiritualistička«, izgradi jedinstveno u smjeru filosofije duha i dalje filosofije povijesti, kako joj u stvari priliči, a ne u izravnoj svezi s filosofijom prirode, pod njenim dojmom i prema njenim interesima, principima i pogledima, koji se već prema samoj biti te discipline ne mogu nikako sasvim otresti materijalističkih elemenata ili materijalizmu bliskih predmniva.

POVIJEST

Bistvo zazbiljnosti valja prema Arnoldu tražiti u duševnosti. Samo duša i ono, što dušom može postati, čini neprolaznu jezgru svijeta. Pored ostaloga upućuje na to već i činjenica, da smo uopće sposobni s h v a ć a t i tu neku zbilju, koja se kao svijet očituje. Jer »kad bismo i samo dio svemira duhom našim shvatili, ili drugim riječima, kad bi se i samo neke stvari s oblicima našega razuma podudarale, dakle njima bile prilagodene, moralo bi ipak i to podudaranje ili ta prilagodba imati razlog svoj: samo što se taj ne bi više nalazio u subjektivnom duhu, nego u stvarima samim«. Tako se ukazuje, da »stvari same o sebi pute na neku objektivnu inteligenciju«, pa otud Arnold dalje izvodi, da »onda prema njezinu razumu ne samo da mora biti udešena i sva realnost, nego mora i realnost sama biti u neku ruku duševne naravi« (Monizam i kršćanstvo. »Rad« Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti. Knjiga 178. Zagreb 1909, str. 229/230.). Prema tome je pak i događanje svjetsko u stvari s v i j e s n o zbivanje, koje se i odvija na onaj osobiti način, koji je upravo svijesti svojstven, naime upravljeno prema svrsi, usmjereno prema vrednoti, pokrenuto prema ideji. To međutim znači, da svjetsko događanje nije pusta mehanička izmjena vriednosno indiferentnih pojava, nego je svijesna težnja, volja skrenuta prema cilju, teleoklin proces; nije tek osamljeno sukcesivno očitovanje golih prirodnih sila, nego je razvoj i — prema

Arnoldovu optimističnom uvjerenju — više još napredak povijesni (Etika i povijest, str. 22, 59 i dalje), u kojemu se objavljuje ideja i ostvaruje sloboda. Jer napokon se i sama »naša predmniva o kauzalnoj zakaričenosti pojavnoga svijeta« ima, kako Arnold tu misao prihvaća, »odbijati na težnju našega duha, da se u bistvu svome prirodi nasuprot održi«, prema čemu će biti jasno, da je »i ta predmniva očito . . . teleologičke naravi«.

Svršno, pa prema tome i svojevrsno povijesno se događanje ne dá naprosto svesti na pusti kauzalno-mehanički, na goli »prirodni« proces, jer »uvijek bi bilo opravdana razloga tvrditi gospodstvo duha nad prirodom i pravo svršnosti — ako ne kao opreke čisto mehaničkomu shvatanju svijeta, a ono kao njegove dopune«. U dubini svijeta uistinu vlada dakle svršnost, i nikoja na principu kauzaliteta osnovana prirodna znanost ne će je moći izagnati ni iz svijeta ni iz mišljenja svijeta. U stvari naime »misao nužnoga kauzaliteta niti jest niti može biti u protivurječju s vjerom u svemoć vrhovne inteligencije, jer se kauzalitetom samo pobliže označuje način djelatnosti božanstva« (Monizam i kršćanstvo, str. 230.).

Prema tome se dakako i najdublja ili posljednja zakonitost svijeta ne će smjeti tražiti u zakonima prirodnim. Tako se na njih i ne će nikako dati svesti pravilnost ili nužda u događanju povijesnom, koliko bi je uopće bilo. Dalo bi se to tek onda zamisliti, kad bi iz okvira povijesnih procesa mogla doista iščeznuti »idealna dobra i vrednote pojedinca sasvim spram materijalnih dobara cjeline«. No takva se povijesna konstrukcija, prema kojoj pojedinac ne bi značio ništa, a povijest bila tek odvijanje »materijalnih prilika i interesa«, ne bi dala održati. S jedne naime strane »pojedinac ne može biti ništica već zato, što onda ni države ne bi bile no skupovi od ništica«. S druge pak strane uistinu »u razvoju naroda znade dojam pojedinaca daleko nad-

bijati dojam«... samih gospodarstvenih odnosa, sve ako i valja priznati, »da pojedinac u povijesti stoji znatno pod dojmom materijalnih prilika i da su potonjima čitava razdoblja uvjetovana tako, da i historičar dode lako u napast, da povijesni proces shvati i prikaže naprosto kao gospodarstveni«. Ipak je, kako Arnold izvodi, isključeno, da bi se u okviru povijesnoga razlaganja moglo održati drukčije shvaćanje negoli ono, »komejmu socijalne pojave nijesu no psihologijske«. A takvo će shvaćanje na posljertku i »priznati prevlast duha nad materijom i biti pravedno tako prema pojedincu kao i društvu«. (Filosofija, prirodne nauke i sociologija. Zagreb 1899, str. 39.).

Povijest dakle, ukkratko, ne može biti prirodna znanost. A može takvom na posljertku biti to manje, što je osnov i izvor povijesti »slobodna volja čovječanstva«, koja nije podvrgnuta zakonima fizičkim, već moralnim. Da je pak volja, koliko i bila »slobodna«, opet i »podvrgnuta« nečemu, da je naime, kako Arnold ističe, etički determinirana (Psihologija, str. 155.), to je upravo i razlikuje od razuzdane bezumne »samovolje«, ali ne niječe mogućnost izbora, što baš treba smatrati karakteristikom slobode (Etika i povijest, str. 21.). I što više čovječanstvo napreduje prosvjetom, to se jednako množe i motivi djelovanja. »Što više pak ima motivā, to ima više i slobode — jer je veći izbor volji« (Etika i povijest, str. 59.).

Slobodu veže Arnold eto usko uz napore oko ljudske prosvjete. I kao što prosvjeta nije nikad nešto gotovo, nego se postupno izgrađuje i širi, tako prema Arnoldovu shvaćanju nije ni sloboda bezuvjetna neka svojina, koja bi čovjeku već unaprijed i od iskona pripadala, nego je naprotiv njegova — gdjekad i na vrloj mucu sazdana — tekovina. Tako će se pak i razvoj povijesni, koliko bi ga bilo, trebati da traži u sticanju sve veće slo-

bode, koja se u opreci i prema samovolji i prema ropstvu, a kao faktor m o r a l n o g a svijeta »sastoji u priznavanju i izvršivanju čudorednih zakona« (Psihologija, str. 154.).

U tome pak vidu ono dogadanje, koje se odvija u metafizičkim dubinama svijeta, nije prirodna evolucija, već moralni uspon. A moguće je taj uspon, koliko u svijetu slobode, koji se poviješću objavljuje, nema nipošto slijepe slučajnosti, nego i tu vlada isto tako kruti zakon, ako ne i krući, kao i u svijetu fizičkom. Kao što naimе fizički strada, tko se ne obazire na fizičke zakone, pa mora da osjeti vječnu n u ž d u, koja svijetom fizičkim vlada, tako po zakonu vječne p r a v d e nužno stradava ili i propada moralno onaj, koji bi se ogriješio o zakon svijeta moralnoga. (Etika i povijest, str. 60.). Prema tome se moralna volja odnosno njezina sloboda može održati samo toliko, koliko je volja uopće upravljena prema m o r a l n i m i d e j a m a te se njima povodi. Ona se, drugim riječima, održava upravo u b o r b i za svoju slobodu, koja nije samo neki njen nezaslужeni i neizvojšteni posjed, nego tekovina, koja joj ostaje samo toliko, koliko je sveder nanovo osvaja, a tako i proširuje i povećava usidravajući se sve dublje u svijetu valjanih ideala i uspinjući se tako moralno sve više.

U tome se pravcu može povijest shvatiti kao stalna b o r b a između subjektivnih interesa i objektivnih vrednota, između ličnih želja i etičnih ideja. Samo ondje međutim, gdje se volja povodi za s v i m idejama u njihovoj skladnoj skupnosti, može ona da bude doista dosljedna, bez čega se ne može smatrati etičnom (kao što bez dosljednosti nema »karaktera« u moralnom smislu). Zato i može samo tako upravljena prema cjelovitom »kozmosu« idejâ ostvariti pravu slobodu, koja će dušu voditi prema njenoj svrsi. No subjektivni interesi otežavaju, pa i ometaju tu potrebnu dosljednost, jer će oni često odvrćati djelovanje

Sesto poglavlje

bilo od svih (etičkih) ideja (a u tom je slučaju očito, da ono ne može biti moralno), bilo pak od nekih, tako da će ove zadovoljavati, a one ne, što mora da vodi do čudorednih neprilika, do kojih će uvijek voditi »svaka jednostranost i isključivost« (Etika i povijest, str. 28/29.). *Sklad i cjelovitost* biva tako Arnoldu principom moralnog uspona i napretka, a s time ujedno i *mjerilom* (Etika i povijest, str. 27, 55, 62 i dalje, 75, 79), koje dopušta ocjenjivanje i onaj izbor prilika i događaja, što će im dati značenje upravo »povijesnih« činjenica (za razliku od »prirodnih«) te tako i omogućiti povijest kao povezanu i jedinstvenu u sebi znanost. I koliko prema Arnoldovu spiritualističkome naziranju valja trajni i neprolazni metafizički osnov zabiljnosti tražiti u *duševnosti*, bit će samo dosljedno, ako najpreču zadaću čovjekovu nalazi u skrbi i nastojanju oko duševnoga sklada, i ako to smatra zadatkom života, prema kojemu su sve ostale ambicije neznatne, ako ne i beznačajne i bezvrijedne.

FANATIZAM I PROSVJETA

Prema pluralističkome shvaćanju Arnoldovu ne sačinjava svijet samo mnoštvo raštrkanih bića, nego su ona ujedno »dodirom« povezana. Tako će i za čovjeka kao dušu vrijediti nesamo, da nije sam u svijetu, nego i to, da nije u njemu osamljen. On ne živi samo pored sebi sličnih ili kraj njih, nego štaviše i s njima, pa i za njih. »On živi u . . . zajednici« (Etika i povijest, str. 13.), pa će se u tome pravcu sklad ili nesklad u pojedinoj duši morati odraziti i u zajednici i obratno. I kao što je skladno smjeranje duše na ukupnost idejâ uvjet njezinu moralnom opstanku, tako se bez njega ne može održati ni ljudska zajednica. Svaka jednostranost i isključivost ne baca samo pojedinačnu dušu iz njezine ravnoteže, nego vodi neizbježno i do kolizija društvenih. (Etika i povijest, str. 49.).

Svako neobuzdano ograničenje na području »djelovanja, zanimanja, pa i čuvstvovanja« vodi do takva nesklada u čovjeka i čovječanstva, koji će pojedincu onemogućivati kulturni napredak, a društvo odvesti na stramputice, na kojima će se sve većma udaljavati od pravoga cilja — »ideala čudoredne slobode i . . . vječnoga mira« (Etika i povijest, str. 50.).

Najgore je, ako je čovjek tako reći zaljubljen u svoju ograničenost. Onda biva fanatikom. No svako precjenjivanje osobina, stanja, mogućnosti djelovanja, pa društvenih skupina ili organizacija, s obzirom na koje i u kojima se pojedinac baš

može da odredi, svaki takav fanatizam vodi na posljetku do razgradivanja i uništavanja ljudskih tekovina, do neizbježnih i zatornih društvenih trzavica i do nemogućnosti konstruktivna rada i stvaranja.

Do krajnosti dosljedan u tome svom postavku, Arnold ni na kojemu području ljudskoga životnog ili kulturnog očitovanja ne čini u tome smjeru ustupke, ne ublažuje, ne posreduje, ne opravdava nikojom možda »nuždom« ili »neizbježnošću« takvo neko prežestoko izdizanje i obranjivanje i proslavljivanje onoga, što tko slučajno zove svojim, svojim svojstvom, svojom pripadnošću, svojom sposobnošću, svojom nadmoći ili svojim »pravom«, nego zabacuje svaki fanatizam, gdje god se pojavio i s kojegod strane došao. I nikoji obziri ne mogu tu, gdje prosuđuje odnose ljudske prema njihovoj valjanosti, suziti dobrohotnu i slobodoumnu širinu Arnoldova shvaćanja. Napose se pak obazire Arnold na ona životna očitovanja, gdje mu se fanatizam čini najpogubnijim i gdje najvećma može da ruši ljudsko dostojanstvo, a to je vjera, politika i nacionalni patriotizam.

Jednostrano shvaćanje vjere i ekskluzivna ljubav prema njoj čini, kako Arnold napose ističe, čovjeka nesposobnim, da u sebi sačuva onu čovječnost, koja će ga putiti, da i inovjerca nastoji pravedno prosuditi. U povodu toga će ga ta jednostranost činiti nadalje stalno sklonim, da tako reći strese sa sebe sva pokretala, koja bi mogla u njega očuvati i jačati miroljubivost. Kako takva jednostrana ljubav znači ujedno afekat, koji sve jače suzuje vidokrug te čini čovjeka toliko opsjednutim određenom idejom, da drugog uvjerenja uopće ne može shvatiti, mora prirodno ponestati i mogućnosti zajedništva, suradnje, socijalnih veza. Tako će vjerski fanatik vidjeti u inovjercu ujedno protivnika, koga valja ne samo pobijati, nego i uništiti. Najparadoksniji biva pak vjerski fanatizam u okviru vjere, koja se osniva

na ljubavi. Jer tu »fanatik . . . spaja vjeru ljubavi s vjerom mržnje« (Etika i povijest, str. 49.). Tako mu nije samo shvaćanje njegova vjerovanja i htijenja protivurječno, nego on štaviše sam sa sobom dolazi u konflikt, koji će ga nužno sprečavati u tome, da se skladno religiozno izivi. Stoga oni, koji drugome hoće vjeru narinuti ili mu naročito neko vjersko shvaćanje silom nametnuti, ne griješe samo protiv bližnjega, kojega bi unatoč njegovu inovjerstvu trebali ljubiti, ne razaraju samo osnove i mogućnosti društvene suradnje, nego i upropaštavaju sam sklad svoje duše tako, da se udaljuju od samog onog životnog cilja, prema kojemu bi ih njihova vjera upravo imala da vodi.

Jednaka je nesreća i po pojedinca i po društvo fanatizam politički. On može prouzrokovati tako žestoke borbe između stranaka, da država, kojoj bi te stranke htjele služiti, na posljertku strada. Zlo je po državni organizam, ako si pojedini stranački pristaše umišljaju, »da je tek način i sredstvo one stranke politične, kojoj se sami pribrajaju, po državu spasonosno — a svako drugo da je vodi u pogibao«, i ako »misle, da je njihov politički smjer od apsolutne vrijednosti, a oni sami da su nepogrješivi« (Etika i povijest, str. 50.). Svaka takva politička jednostranost ujedno je nastranost, koja će prije ili kasnije poremetiti onu ravnotežu snaga, na kojoj jedinoj mogu počivati temelji države, i razbit će onaj potrebni sklad u okviru društvenih odnosa, bez kojega nema zdrava državnog života. I politiku podvrgava dakle Arnold principu sklda, koji prema njegovu shvaćanju vlada svim pravilnim, u užem smislu etičnim djelovanjem. Politika treba da, drugim riječima, prema njegovu shvaćanju prizna etičke principe svojim vrhovnim principima. Tako dugo, dok to ne bude — a o tome se, da tako u faktičnom političkom životu nije, Arnold nipošto ne vara — tako dugo ne će društvene uredbe, u posljednjem vidu država, djelovati prema (etičkoj)

svrsi, koja njihov opstanak uopće tek opravdava. Zato treba nastojati, da politika, baš kao i vjera, dobije sve savršeniji — to jest etičkim idejama primjereniji — oblik. To pak, kako Arnold (Etika i povijest, str. 51.) izrijeком ističe, može da bude samo p r o s v j e t o m.

Odatle se međutim nadaje odmah i naročit zahtjev. Da se naime uzmogne oplemeniti političko djelovanje, koje je stalno vodilo do sukobâ, što su tražili »krv i opet krv«, m o r a j u p r o s v j e t n a n a s t o j a n j a b i t i b e z u v j e t n o s l o b o d n a. I toj bi slobodi mogle biti propisane granice samo samim sustavom etičkih ideja, nipošto pak bilo čijim i bilo kojim političkim htijenjem, kojemu bi samome upravo tom slobodom imala biti odmjerena ona meta, koju treba da poštuje. Napose bi to, kako Arnold iznosi, imalo vrijediti za ona prosvjetna nastojanja, koja zadiru upravo izravno u sva ta pitanja razotkrivanjem svega onog konkretnog djelovanja, na području kojega se upravo i javlja svakojaki fanatizam. A to su nastojanja na području p o v i j e s t i kao znanosti. Koliko ona naime kao duhovna znanost ima mjerilo svoje tražiti u ukupnosti etičkih ideja, toliko joj je moguće, da djela, što ih otkriva i iznosi, ocijeni i prema moralnoj vrijednosti njihovoj sudi. To je nesamo njezino pravo, nego staviše dužnost: p o v i j e s t b i i m a l a d a z a v r š i k a o p r i m i j e n j e n a e t i k a (Etika i povijest, str. 69, 71.).

Kolikogod Arnold međutim i tražio, da se povijest izloži na temelju etike i da se »uopće s obzirom na etične ideje... predaje«, ne zatvara opet ni oči ispred golemih zapreka, koje se tu isprečuju. Treba samo, kako Arnold ističe, malo dublje zaviriti u narav nekih povijesnih primjera, pa da se odmah razumije, da je u stvari tako zasnovana povijest nezgodna upravo državniku, od kojega se traži, da joj ne smeta i da joj pače zamčči onu slobodu, bez koje nema prave prosvjete. »Neki od tih

primjera su takovi«, veli Arnold pogadajući jezgru stvari, »da se njihov etični tumač ne će sudarati s državnim političkim načelima, ili će možda s eudaimonističkom naravi pojedinca doći u sukob«. I s pravom sumnja, »da bi se uopće koja država slagala s takvom historičnom obukom, koja bi samo i odsuđivala mnoštvo činâ, koji no su pridonosili k njenu — privremenom — boljku, ali koji su ujedno bili na štetu drugih. A kako bi onda«, nastavlja Arnold aludirajući upravo vidovitim predosjećanjem budućih događaja, »koja država dopustila, da joj se možda s velikih grijeha — proreče propast?«

I nije doista bez osnova, ako Arnold više još sumnja, »da će svatko htjeti svomu narodu krojiti pravdu za nevrijedna mu često puta djela«, pa u svemu tome nazrijeva »velike zapreke pisanju i naučanju povijesti, kako ga etika zahtijeva. Narav tih zapreka pretežno je politična«, veli i odmah dodaje, »što danas toliko znači kao — neetična«. Otud i zahtjev, prema kojemu te zapreke »moraju pasti; jer valja, da etika pobijedi«. (Etika i povijest, str. 75—77.).

Samo onda, ako se sva kultura bude stavila na takve etične osnove, koji isključuju jednostranosti, a po tome i nastranosti, moći će čovječanstvo prema uvjerenju Arnoldovu ići u susret stanju, koje će počivajući na skladu u duši pojedinčevoj i na poželjnoj ravnoteži društvenoj naznačivati onaj »vječni mir«, za kojim čeznu i kojemu se nadaju svi oni, koji su svijesni istinskoj zadaći i pravoj svrsi života. Pa ako i nema sumnje, da je taj mir neizmjereno daleko, ipak vjeruje Arnold, da nas p r o s v j e t a može približiti tome cilju. Pri tome bi pak prosvjetnom poslu mogla upravo povijest biti na prvome mjestu, kad bi se naučavala »na temelju etičkih ideja«, a time se i dosljedno isticao zakon vječne pravde.

Takva obuka i odgoj, koji bi tekao uporedo s njom, približit

će ljude i onome skladu između narodâ, koji im ne će samo osigurati opstanak, nego ih, kako Arnold zaključuje, također povezati i napokon stopiti u nerascjepkano, jedinstveno »čovječanstvo«, koje će tako tek i biti onim, što bi trebalo da bude, naime »jednim etičnim kozmosom«. Pa kao što je povijest započela čovjekom, koji se je kulturnim impulzom digao nad zvijer, tako treba da dođe do svrhe u trenutku onoga savršenog sklada, koji će se očitovati, »kad se svi narodi zagrlje kao braća«. (Etika i povijest, str. 69, 79.).

Nema međutim veće zapreke ostvarenju toga trenutka, negoli je ono neobuzdano i slijepo čuvstvo ponosa, kojim se pojedinac priklanja svome narodu tako isključivo, da pripadnike drugih narodnosti nesamo prezire, nego im i poriče ono pravo na život, koje za sebe svojata, te drugim narodima uopće ne priznaje mjesto, koje im u stvari pripada u okviru povijesnoga događanja. Fanatizam nacionalni nije nimalo manja nesreća čovječanstva, negoli je vjerski i politički. I on razbija ljudsku zajednicu, koliko je izvor sved novih i kukavnijih nepravda, što ih narodi nanose jedni drugima. Tako će neizbježno voditi do strašnih međunarodnih sukoba, koji na poslijetku samo uništavaju blagostanje i upropaštavaju moral naroda te zaustavljaju napredak čovječanstva. Zbog toga i samo domoljublje, kolikogod možda i bilo narodu i njegovu održanju potrebno, ipak »mora imati svojih meda«. Te mede određuje na poslijetku etika, koja kazuje, da »valja ljubiti sve, što je vrijedno i plemenito«, pa bilo i tuđe, kao što se treba odvrćati od svega, što je neplemenito i nisko, pa i onda, ako je to u nas! (Etika i povijest, str. 52.). Narodnost nije već sama sobom vrijednost. Ona to naprotiv biva prema Arnoldovu uvjerenju tek toliko, koliko je »koji narod« ovdje ili ondje riješio »valjano svoju zadaću životnu« (Etika i povijest, str. 64.) Treba dakle i samo narodnosno čuvstvo i svijest pripadništva,

Fanatizam i prosvjeta

koja mu odgovara, oplemenjivati, hoće li im se naći opravdanja. I oko toga će oplemenjivanja morati da nastoji prosvjeta, koja i hoće samo onda ispuniti svoju svrhu, ako joj uspije ukloniti jednostranosti, u koje život ljudski zna zalutati, i ako ublažujući, a možda i razbijajući u duši fanatizam dovede sve one duševne funkcije, koje na nj zavode, u sklad s moralnim ciljevima čovječanstva.

NAROD I DOMOVINA

Zabacivati nastrani nacionalizam i boriti se protiv fanatizma ne znači propovijedati ravnodušnost prema rodenoj grudi. Smije se naprotiv reći, da samo onaj može naći neku nacionalnu zadaću i shvatiti odgovornost, koju prema narodu ima, tko vidi i uvida, da ima nešto, što je vrednije od naroda i što stoji iznad njega. Nad narodom su idealni prohtjevi, što izviru iz vrednota opće valjanih, i vrednija od narodnosti su opće čovječanska dobra, koja čovječjem životu bez obzira na nečiju nacionalnu pripadnost daju dostojanstvo te ljude povezuju mimo svih granica, koje ih inače dijele. Ljubav prema iznadnacionalnim, opće čovječanskim dobrima ne isključuje nipošto ljubavi prema domovini. Baš ondje dobiva štaviše ljubav k narodu i njega narodnih snaga i sposobnosti svoj valjani smisao i svoje opravdanje, gdje se narod i narodnost čini sredstvom za opća dobra čovječanstva. Tu pak postaje narodnost onim mostom, koji prema Arnoldovu uvjerenju jedini može pojedinca spajati s čovječanstvom te ga voditi prema svijetu opće ljudskih ideala, koji životu njegovu naznačuju valjan put i konačnu metu. Zato i treba domovinu ljubiti:

Možeš zgrnut svega svijeta blago,
Biti gavan među gavanima;
Skupit umlja, koliko ti drago,
Biti umnik među umnicima;

Narod i domovina

Al ti život zalud tekò kraju —
Nijesi l' pri tom ljubio domaju!

U onoj ljubavi k domovini, koja nije toliko ekskluzivna i ograničena, da bi rođeni dom i narod činila kumirima, nego je osjetljiva za njihove nedostatke, nalazi čovjek žestoke poticaje, da nastojeći oko prevladavanja tih nedostataka poradi oko istinskog boljitka uže zajednice i ograđenije društvene cjeline, kojoj pripada. I tek po takvoj će ljubavi, koja mu nalaže požrtvovnost, prevladavati čovjek ono sebeljublje, koje drugima ne priznaje slobode, a njega samoga ujedno čini robom nemirne i neblažene požude, koja ga vodi od nepravde do nepravde ne dajući mu da bistro gleda u svijet ideala. Zato:

Bez ljubavi prema domu dragom
Nema dušam mira ni spasenja!

(Izabrane pjesme, 1899, str. 221.)

Kolikogod Arnold i zazirao od svakoga tijesnog nacionalizma, koji bi slijepo rušio veze s drugim narodima te nijekao valjanost vrednota, kojih opće ljudski smisao nije vezan na narodnost, već stoji iznad nje, ipak je jednako daleko od drugog ekstrema, od druge jednostranosti: nehaja za narod i domovinu. Do takva nehaja, vjeruje Arnold, i ne može da vodi ljubav prema čovječanstvu i onome čovječstvu, kojega su zahtjevi viši i etički odlučniji od onih, što izvire iz nacionalnog osjećanja i narodne svijesti. Domoljublju je štaviše pravi i opasni neprijatelj sebeljublje i bahata besavjesnost. Ovamo idu pripuzi i karijeristi, oni, koji:

Visoko sjede — svaki na svom hatu —
I lete svijetom . . . gromko da ozvanja;

Osmo poglavlje

Još prije nego l' zublja klone danja
Dovinut bi se radi: časti, zlatu . . .

Ni sjenke stida u tom nema jatu,
Za ciljevima s v o j i m što se ganja;
A strada l' pri tom ljudstva uzor-sanja . . .
Ne mare — samo njim dok ruže cvatu!

A kako su bez vjere božjeg straha,
Po svijetu hrle poput kužna daha:
Ne štedeć nikog — vražjem u zanatu.

Uz njinu strast i srca gramzu crnu
Da narodi u jednu propast srnu . . .
Ne mare — samo njim dok ruže cvatu!

(Izabrane pjesme, 1899, str. 101.).

Istfinsko domoljublje, koje je slobodno od jednostranosti i nastranosti i koje ne izbacuje čovjeka iz njegova unutrašnjeg sklada, živa je moralna snaga i konstruktivna sila, koja ne smije zakršljati. Jer u stvari je domovina ono najčvršće i najpovoljnije tlo, gdje čovjek može da predano radi, da stvara i tako ostvari svoju svrhu. (Izabrane pjesme, 1899, str. 208—211; Jedin-stvena hrvatska narodna kultura. Glas Matice Hrvatske IV. Za-greb 1909, str. 76.).

Zato i treba svom dušom raditi oko boljitka domovine, kako bi se narod osposobio za sve one zadatke, koje čovjek hoće, a u tom okviru tek i može da svlada. No nema sumnje ni o tome, da je prvi preduvjet bilo i najčednijem uspjehu toga nastojanja mogućnost, da narod živi s v o j o m dušom, dakle s l o b o d a nesamo pojedinca nego i narodne zajednice, mimo koje bi čovjek

morao da gubi svoju svojevrsno obilježenu duševnost. Nema stoga gorega, nego nehaj prema domovini, koji uporedo sa željom domoći se izvanjskih dobara, blagostanja, istaknutog socijalnog položaja i kojekakvih časti ne vodi teško do izdajstva. Tko pak tako domovinu predaje tuđinu, koji će je stalno surovije ili rafiniranije pljačkati i već zbog što sigurnijeg održanja svoje moći koliko može sputati i prignječiti, oduzeo je narodu mogućnost, da živeći svojim duhom i gradeći na njemu sudjeluje uspješno pri nastojanju oko opće čovječanskih ciljeva. Zato nema narodu gorega zla od ropstva ni strašnijega zločina od izdajstva. I ne mogu se dosta oštro suditi oni, koji izdajnički vode narod na nedostojne stramputice, svagda u nesreću, a ne rijetko u propast:

Prokletstvo na vas! . . . kojim ropska duša
Ohladnjela je rođenu za grudu . . .
Pa s tuđe sad u slavlju tone ludu,
I pri tom mni — da rajske slasti kuša.

Sve želje joj — kô zapovijedi sluša,
I pred njom nice pada kô u čudu, —
A ne zna, tim da oponaša Judu,
Kad pamet već mu grijeha smela tmuša.

I vi želite: za vama da srne
Savkolik narod u kumirstvo blatno?
Osvijestite se! . . . Vaša zvijezda trne . . .

U borbi skrajnoj rijetki bit će za vas,
I samo — dok im tele sja se zlatno . . .
A onda svi će reć: Prokletstvo na vas!

(Izabrane pjesme, 1899, str. 95.).

Osmo poglavlje

Svi oni, koji s bilo kojega razloga slijepo i preko mjere cijeneći ono, što je tuđe, i samo zato, što jest upravo tuđe, nehajno žrtvuju i individualnost i samostalnost naroda, nijesu samo njegovi otpadnici, nego ujedno i neprijatelji čovječanstva, jer time u nj neizbježno unose nesklad, razdor i nered, u okviru kojega dakako nikoji narod ne može da dođe do ispunjenja svoga pozvanja i do smirenja, pa takav nered i ne će moći trajno trpjeti. I dok u njega ima i samo najsitniji ostatak svijesti i ponosa, ne će pristati na to, da bilo kome robuje, niti će htjeti, a ne će ni smjeti da u ropstvu bez otpora živi:

... plač mi vjetar nosi s one strane,
Sloboda gdje se guši već u klici ...
Al sve badava: uza, bod i tane —
... jednom nič će osvetnici!

Sva zemlja cvate ... Rijet ne mogu samo,
U kakim bojam ovi niču cvijeti —
Ja vidim krv tek ljudsku tu i tamo,
Sve drugo vidjet krate — bajuneti.
Za bajunetim' zli se dusi bane
I snuju h a r a č u modernoj slici ...
Al sve badava: uza, bod i tane —
Iz krvi jednom nič će osvetnici!

(Čeznuća i maštanja, str. 95.).

Arnold je uvjeren, da narod nema samo prava, nego da mu je i dužnost boriti se za svoju čast, za svoje dostojanstvo i svoju slobodu. »Na borbu za narodno biće treba«, veli Arnold, »biti uvijek spreman. Ta je borba najsvetija dužnost svakoga naroda« (Jedinstvena hrvatska narodna kultura, str. 76.). Na-

rod, koji ne bi bez prestanka nastojao oko toga, da stvori sve uvjete nesputanome svom duševnom razvitku, da izgradi sve pretpostavke, koje su potrebne, da se u smjeru prosvjete svestrano izivi te da zbog toga brani i čuva onu svoju samostalnost, koja mu jedina može zajamčiti nedodirljivost i jedinstvenost kulturnih njegovih tekovina, njihovih osnova i duha, koji se u njima taloži i opet se iz njih izvija, takav bi narod bio osuđen na propast, a ne bi drugo ni zaslužio. Samo onaj se narod može u svojoj zasebnosti održati, koji se ne predaje ni pred kakvom najezdom tudina te se svim sredstvima, koja ima, zalaže za svoju slobodu. Kolikogod mu i bio nacionalni fanatizam mrzak, ipak Arnold nije mlaki i sentimentalni pacifist, koji bi za volju bilo kakva, možda i kukavna mira dopustio, da se narod odrekne ma i najsitnijega svog prava ili da se malodušno pokori tiraninu. On razumije i žali patništvo zarobljena naroda, ali ne smatra dostojnim, da se narod s takvim patništvom izmiri. Zato smatra Arnold patništvo ropstva, patništvo nedostojna mira daleko većim zlom od patništva oslobodilačkih napora, od patništva rata, bez kojega često nema narodu ni nade u mogućnost puna i potpuna života, pa mu poradi toga ne će svagda ni moći, a često ni smjeti izbjeći:

Sveti Bože! . . .

— — — — —
Mi plačemo mnogobrojne mrtve

I žalimo one dušmanina;

Al od tvoga naučismo Sina:

Da bez krvne spasa nema žrtve.

Time je međutim ujedno rečeno, da su vrlo uske granice, u okviru kojih se rat da opravdati. Kao što je sramotan fanatizam, kakavgod i bio, tako valja osuditi i svaki imperijalizam.

Osmo poglavlje

Osvajalačkim ratovima nema nikakova opravdanja, misli Arnold; oni se protive svrsi čovjeka i dostojanstvu naroda. I ratu se smije pribjeći s jedinom svrhom:

Da živimo jednom kao ljudi:
Svi u slozi i svi na slobodi —

(S visina i dubina, str. 192.).

Čovječstvo i sloboda ima dakle da i ratu bude cilj. Inače gubi svaki i najsitniji smisao sav bol i sva patnja, što je rat donosi a ostaje sam pakao. I unatoč relativnom opravdanju, što ga Arnold priznaje oslobodilačkome ratu, osjeća on ipak duboko u srcu svu golemu i tragičnu njegovu iracionalnost, koja biva to neshvatljivijom, što je ratna sreća varava te se i ne priklanja stalno onome, koji bi bio u pravu, onome, koji bi se mača latio u nuždi i s poštenom namjerom, onome, koji ne bi vodio imperijalistički, poganski rat, već rat oslobodilački, rat za dobru svrhu i visoki cilj, rat kršćanski. I tko je kao Arnold progledao tu konačnu iracionalnost oružanih sukoba između naroda i država, tome rat na posljetku ostavlja tek gorčinu tjeskobna pitanja:

Ovdje našim bolan trzaj
Na samrti srce steže . . .
Ondje eno dušmanovi
U rpama silnim leže . . .

A nad svima kao suze
Trepte zv'jezde podjednako
I pitaju: Zašto ljudi
Na zemlji si grade pakô ?

(S visina i dubina, str. 202.).

PLEMSTVO PLUGA

Uvjete puna narodna života nazrijeva Arnold dašto u političkim slobodinama. On je uvjeren, da će te slobodine najbolje zajamčivati nacionalna država i da će se u njoj moći narod najbolje kulturno razviti. Narodnost mu je štaviše upravo jedinim principom kulturne samoniklosti i mogućeg kulturnog jedinstva. »Domovinski ponos, čuvstvo zajedništva i narodno shvatanje života jedini su u stanju izgaditi nesamo opreke dosadašnjega uzgoja nego donekle i opreke različitih vjera«. Tako i razmišljajući o osnovima naše rodene kulture zaključuje, da »do jedinstvene narodne kulture, koje u zbilji nemamo, pak po tom do pravoga narodnoga preporoda možemo doći samo tako, da se u svom životu i radu stavimo sasvim na hrvatski narodni princip«. (Jedinstvena hrvatska narodna kultura, str. 76.).

Unatoč svemu tome proizlazi ipak iz Arnoldova shvaćanja narodnih zadataka i ciljeva, da se on nije nikada varao u tome, da nacionalna država nije nipošto već i sinonim za državu kulturnu. Treba istaknuti, da je tu vidio mnogo točnije i mnogo dalje, negoli mnogi od onih nekoliko generacija, što ih vidje nadolaziti i što ga grdno razočaraše. Kao što je već mladićem prihvatio ono shvaćanje povijesti kao nauke, koje je — unatoč silnome razvitku prirodnih znanosti i sve većoj raširenosti jednostrano prirodonaučnog shvaćanja svijeta — nekoliko desetljeća iza toga kao duhovnoznanstveno i vrijednosnoteorijsko

shvaćanje povijesnih znanosti uopće iznijelo pobjedu, tako je točno predvidio, da se sa stajališta eminentno kulturnoga htijenja ne će u nedogled moći da održi mišljenje, koje nacionalnoj državi već kao nacionalnoj pridaje apsolutnu kulturnu vrijednost te je sklon, da s tim u vezi nacionalnu kulturu i nižega stupnja dosljedno pretpostavi kulturnoj naciji višega stupnja.

Arnold sasvim jasno vidi, da takvo shvaćanje može narod samo zaustavljati u njegovu kulturnome pregnuću, jer će ga lako zavesti na to, da se zadovolji već i osrednjom kulturnom razinom. Tako bi se naobraženi slojevi naroda znali i odreći kulturne utakmice s naprednijim narodima te bi zadovoljivši se s nekim uspješno nacionalno obilježenim tekovinama mogli zastati i narod svoj ostaviti u kulturnoj prosječnosti, koja ga nipošto ne bi mogla dići na visinu njegova povijesnog zadatka. S obzirom na to i jest Arnoldu narod više kulturna zajednica povezana istim idealima, negoli državotvorna sila odnosno politički organizirana skupina.

Prema tome je ujedno jasno i to, da ni osnovna vrlina naroda ne će izvirati iz ratničkog i osvajalačkog duha, koji se, gdje mora da bude, utiče i onoj stezi, što zarobljuje duše, kao što ni najveći njegov napon ne će smjeti da bude rat, nego će temelji njegova opstanka i uspona počivati u mirnom radu i miroljubivom stvaralaštvu, a to opet može da bude samo slobodan rad i slobodarsko stvaralaštvo. Nema pak sumnje, da će upravo ta okolnost odlučiti i o značenju i vrijednosti pojedinih staleža i društvenih slojeva, pa će do toga stajati i njihov odnos i mjesto, koje im u narodu ima da pripadne.

Bit će prema rečenome prirodno, da po Arnoldovu shvaćanju ne će u narodu po vrijednosti i dostojanstvu pripasti prvo

Plemstvo pluga

mjesto staležu ratničkome ili radničkome, vladalačkome ili građanskome, a najmanje plemičkome. Naprotiv:

... svega plemstva stup je — plemstvo pluga.

(Čeznuća i maštanja, str. 7.).

U selu i seljaštvu vidi Arnold osnov i središte narodne snage. »Prava i iskrena narodna slava ne da se«, veli, »kod nas ni zamisliti, ako se takvom ne smatraju prigodne svečanosti homogenih i bezazlenih elemenata na selu«. (Jedinstvena hrvatska narodna kultura, str. 74.).

U selu se i seljaštvu krije moralna jezgra i duhovna klica naroda:

Moje selo ...
U tvom krilu ...
... svuda jošte plamti
Stara vjera i poštenje čisto.

Zato Arnold i »ne preda priznati«, da su oni, što se »plugom dovijaju kruhu«:

... na tom svijetu prvi.

U seljaštvu jedinome ključa nepresušno vrelo narodnoga života, iz njega samoga niče bujni tok narodne povijesti:

Ja ću svojom pjesmom vjenčat glavu
Samo vama, selske vile moje.
Kad vas motrim, uvijek mi se čini,
Da ste sad-na sišle sa Karpata;
Po vama se divim tek davnini,
U budućnost vjerujem Hrvatâ.

(Čeznuća i maštanja, str. 3.).

Otud se dade razumjeti i velika i vjerna ljubav Arnoldova prema selu:

Deveto poglavlje

Oj, kolibice, slamom pokrivena,
Nada sve li vas na tom svijetu volim!

(S visina i dubina, str. 44.).

Osobito je pak značajno po Arnoldovo stvaralaštvo, napose po njegovo pjesničko nagnuće i umjeće, da je neobično živo povezano i isprepletano tom ljubavlju, pa se i svijesno podređuje duhovnoj atmosferi sela. Nije nipošto slučajno i nije samo odraz prolazna ugodaja, kad Arnold pjeva:

Da sudba mi je kada sklona bila,
Ja ne bih stalno sitne pjesme sklado —
Sred zavičaja ja bih negdje mila
Ko pređi moji svijetlim plugom vlado.

(Čeznuća i maštanja, str. 17.).

I doista se tako povezuju u dubinama Arnoldove čežnje i stvaralačkim izvorima uskladena njegova doživljavanja plemstvo pluga s plemstvom pjesme i duha. Zato se u bitnosti i da tek s ovoga duševnog osnova primjereno zahvatiti stvaralački lik Arnoldov, a napose umjetničko njegovo nastojanje, njegova pjesma. Samo sa širokoga tla seljačke duhovne zajednice možemo pravu priču k Arnoldovu pjesništvu. Samo otud će nam se otvoriti prava vrata k njegovoj pjesmi. Kao što ona uistinu potječe na posljedku od onud, gdje vlada »svijetli plug«, tako se po svojoj posljednjoj unutrašnjoj tendenciji hoće onamo opet i vratiti! Pjesnički impulzi srasli s onim širokim društvenim slojem, što ga Arnold zove i smatra prvim, pa u njemu i vidi jezgru i okosnicu naroda, sa seljaštvom, ne mogu se, a i ne će se od njega nikad sasvim otkinuti. Nikli jednom iz njega kao da sav stvaralački napor pjesnikov skreću k svome izvoru, kako bi u završnom svom izrazu i opet utonuli u svome zavičaju.

Plemstvo pluga

I udaljili putovi života Arnolda još toliko od toga doista i duševnoga njegova zavičaja, ipak se nikako ne prekidaju čarovne niti, što sveder s tim zavičajem spajaju njegovo intimno doživljavanje i tvorbe, koje se otud stvaralački izvijaju. Toliko je ta veza usrdna, da joj je sam Arnold svijestan i rječit svjedok:

Duge dane, noći — dulje godinice
Med učene knjige skrivao sam lice.
I što više čitah i što ronjah dublje,
Po mom putu više trnule su zublje.

— — — — —

Samo kada misli od duboke sjete
U djetinjstvo rano na čas se zalete,
Pa se majke sjetim, gdje u času slatkom
Svu mi poda mudrost sa molitvom kratkom —
Budne izjedared svijetlo oko mene:
I odavna mutne progledaju zjene . . .

Blažen čase! kliknem kô od rajskog sluta,
Ti me dalje vodi sve do na kraj puta

— — — — —

(Čeznuća i maštanja, str. 115.).

Nesamo što se tiče pravilna prosuđivanja, nego već i s obzirom na primjereno primanje i prikladno doživljavanje Arnoldovih pjesama nije možda ništa znatnije od upravo istaknute činjenice. U prvome redu valja tu tražiti i ključ za razumijevanje nesamo izbora motiva i razvića grade, nego i naročitoga načina, kako Arnold oblikuje pjesničku sadržinu. Svuda se osjeća nastojanje, da se zamisli nađe što izravniji izraz i što jednostavniji oblik te da se ugođaj cjeline navede na priprostu ljupkost. Ko-

liko je to po Arnoldov umjetnički izražaj značajno, toliko se čini i vrlo prirodnim, čim se uoči, da njegova pjesma — svejedno, da li u ovoj ili onoj preteže lirski ili epski elemenat ili koja bila dramski zaoštrena ili i idilički smirena — nije, kako ne će možda biti zališno istaknuti, pa i ne će da bude pjesma dvora i palača ili pjesma akademičkih dvorana i ulaštenih salona ni pjesma službenih i neslužbenih parada, a još manje pjesma kabareta i barova: pjesma je Arnoldova, što ona i hoće da bude, pjesma vrtova, oranica, livada i šuma, pjesma neba, gorâ i dolinâ; i koliko je pjesma »rajskog čeznuća« i »zvjezdanih ideala«, toliko je ona pjesma pitome kolibe i tihe crkve.

Duša, što u seoskoj kolibi živi, i duševnost, što se nadvija nad oltar crkveni, izvija se i iz stihova Arnoldovih i daje im boju i zvuk. A tu oni redovno ne objavljuju neobične ili nastrane prilike duševne sudbine, ekstremna stanja, prenabujale strasti ni rijetke, tražene ugodaje, nego se njima pretežito očituje staložena čud, koja u svakidašnjosti otkriva i razotkriva tajni odraz ljepote. Otud će i biti, da ritmizacija stiha u tim pjesmama niti je prestroga niti prenapeta, eksaltirana, kako bi se s jedne strane izbjeglo ukočenosti, a s druge strane izazvao dojam blaže usrdnosti te time gdje gdje manje zorni sadržaj — što inače odgovara misaonosti sela i pristaje njegovoj duši — po mogućnosti obavio kao nekim daškom unutrašnje topline, koja će i pjesmu apstraktnije sadržine učiniti pristupnijom onome najširem narodnom sloju, kojemu je bez sumnje također prikazana. Bila bi ta neka razmjerna suzdržljivost u upotrebi umjetničkih sredstava dašto manje potrebna i konstrukcija bi izražajnih elemenata u povezanoj cjelini smjela možda biti bilo stroža, bilo artificijelnija, bilo opet i raspojasanija, kad bi se pjesma obraćala samo kojoj užoj socijalnoj skupini ili kojemu intelektualiziranim sloju naroda, negoli je baš seljaštvo. Ali izvori Arnoldova pjes-

ničkog stvaralaštva to ne dopuštaju. Očito je, da bi on suzujući tako krug, kojemu je pjesma njegova od srca i po duhu namijenjena, ujedno toj svojoj pjesmi tako reći podrezao korijen, iz kojega niče i iz kojega crpa sve one tople sokove, što je oživljava ju.

Neprijeporno je, da se socijalna uvjetovanost umjetničkih tvorbi ne da učiniti nevidljivom, premda to dašto ne sprečava, da tkogod za nju ne bude i slijep. Svakako će međutim biti neizmerno teško doći do primjerena vrijednosna uvida na osnovu predočene umjetnine, a dovoljna zahvatnost njegova bit će tek slučajna, apstrahira li se od te socijalne uvjetovanosti, koja pripada među najsnažnije činioce, do kojih stoji izgradnja i postojanje određena stila. Jer sama stvaralačka volja, iz koje nastupljed i niče umjetnina u svojoj konkretnosti, nije nipošto amorfná, već je s početka stegnuta sustavom svrha, između kojih gdje koje proizvire iz dubina socijalnih povezanosti, koje bezuvjetno suodlučuju nesamo o zbiljskoj usmjerenosti htijenja pri oblikovanju umjetničkoga djela, nego i o mogućoj strukturi umjetnine same. No kao što putokaz za primjereno doživljavanje umjetnine ne može biti izvan dohvata samog stvaralačkog akta, u kome se već krije gdje koja klica socijalne ukorjenjenosti i priklonjenosti stvaralačke ličnosti, tako ne može ni mjerilo za pravilno shvaćanje umjetničke tvorbe biti nekako skroz odvojeno od svih osnova socijalne povezanosti. Zato i jest upravo ta povezanost bezuvjetno veličina, mimo koje se ne da pravo uočiti imanentni smisao, imanentna vrijednost, imanentno značenje umjetničke tvorbe.

Nema prema rečenome sumnje, da će se najjednostavnije moći doživljajno dohvatiti umjetnina, gdje su njenom strukturom dani isti elementi socijalne povezanosti, koji su upravo živi u onome, koji hoće ili treba da je shvati. To je onaj sretan slučaj, gdje će određena umjetnina najviše »kazati«, najrječitije, pa i

najjasnije »govoriti« onome, koji ju je potražio ili sreo na svome putu. Što manje ili slabije će se elementi socijalne povezanosti, kojima je umjetnička tvorba prožeta, pokrivati s onima, koji vladaju određenim licem, to će biti manje mogućnosti istinskog i živog razumijevanja umjetnine, kolikogod možda i sami specifično formalni estetski momenti bili inače pristupni shvaćanju. Ovo posljednje naznačuje upravo onaj mogući slučaj, gdje najlakše nastaje — smjelo bi se reći — estetska varka. Koliko je naime ono, što umjetničkoj strukturi daje u specifično formalnom smislu estetsko obilježje, zbog bilo kojih već razloga poznato, prozreto, razumljivo, toliko se ovdje ili ondje može nekome doista činiti, da mu se je umjetnička tvorba u svoj svojoj dubini i zamašnosti razotkrila. Pa ipak može dodir između nje i onoga, koji se njome bavi, biti skroz površan, i ona sama može ostati i estetski skroz neprozreta, ako su drugi momenti, po kojima kao takva postoji, a između tih napose elementi socijalne uvjetovanosti njene strukture, ostali nezapaženi ili neshvaćeni. Da će tako biti i prosuđivanje umjetničke cjeline iskrivljeno, neizbježno krnje i nužno nepravedno, ne treba ni isticati.

Ne treba to značiti, da se uopće ne bi dale nekako shvatiti i ispravno cijeniti umjetničke tvorbe, koje proizlaze iz socijalnih povezanosti, koje su promatraocu razmjerno tuđe, iako nema sumnje, da će pravilno doživljavanje takvih djela, što su prožeta stranim elementima socijalne povezanosti, redovno biti otežano, ako već ne će biti sasvim nemoguće. Svakako treba zrelosti za to, da se bar nekako približno primjereno doživljajem obuhvate djela, koja su drukčije socijalno usidrena, negoli se to gdješto od njih u prvi čas očekuje. Gdje te zrelosti nema, ondje će biti vječne kušnje, da se u povodu zamjenjivanja socijalnih uvjetovanosti i zakaričenosti primijene pri duševnome dodiru s djelom, a onda dakako i pri njegovu ocjenjivanju, savršeno nepri-

mjerena i neprikladna mjerila, koja će nužno morati da vode do potpuno krivog osvjetljenja umjetnine.

Vrijedit će to i za pjesmu Arnoldovu. I u tome joj smjeru valja smisao, vrijednost i značenje odrediti svakako u svezi — što neka ne znači i sasvim isključivo — s njenom uskom povezanošću s »plemstvom pluga«, sa seljačkom jezgrom naroda, kome pripada sav žar Arnoldova srca i sva nježnost njegove duše. I gledano s visa takva primjerena mjerila, prikazuje se sve Arnoldovo pjesništvo vrlo organskom tvorbom te bez sumnje naznačuje naročito vidan izdanak pjesničkog oblika općenito pripadnog dosegu izražajne volje pomenutoga socijalnog sloja. Arnoldovo se poetsko stvaralaštvo može shvatiti kao jedna između najviših mogućnosti seljačkoga pjesničkog objavljenja. Pa ako se i bude mijenjao opći oblik stvaralačkih očitovanja, a uporedo s njim i ukus onih, koji pripadaju socijalnim slojevima i društvenim krugovima, kojih se život izgrađuje podalje od duha seljačkoga, ipak će bez obzira na te promjene pjesma Arnoldova naći utočišta. Naći će ga zacijelo u onom okviru života, u kojemu je razmjerno najmanje prevrtljivosti u načinu životnog izražaja, nestalnosti u tipičnom obliku kulturnih tvorbi, a tako prirodno i najmanje kolebanja u njihovu shvaćanju. A to je život seljački, koji je pored svih neizbježnih promjena u području civilizacije sveder jednako vezan na tlo i prirodu, čime i jest uvjetovana razmjerna trajnost i općenito slaba pomičnost životnoga stila. Koliko je pak djelo Arnoldovo povezano s duhom seljačke zajednice, toliko ne će u bitnosti biti ni ono zavisno od kolebanja i promjene ukusa, što nastaje mimo toga duha i izvan njegova područja. Doklegod bude hrvatske kršćanske seljačke duše, imat će Arnoldova pjesma odjeka. Široka ta duša, iz koje je nikla i kojoj se plemenita vraća, primat će tu pjesmu i doživljavati je sved istim shvaćanjem i istom ljubavlju.

NARODNA KULTURA I UMJETNOST

Arnold ne veže svoju pjesmu samo po stvaralačkom nekom svom nagonu, instinktu ili čuvstvu s dušom najširega sloja naroda, za koji živi i pjeva, nego svijesno traži o toj vezi računa i nastoji, da je razumno opravda. Kao što je upoznavši se dušom bio potrebama unutrašnjega svog života potaknut, da se filozofički pozabavi pitanjem o osnovima zazbiljnosti i mjestu, što u njenu okviru ide dušu, kako bi stekao stanovno uvjerenje o tome, što joj duguje, i kao što je uronivši u široko duševno zbivanje, što se očituje kao povijest čovječanstva, nastojao i opet dublje zaroniti u osnove i smisao nauke, koja se povijesnim događanjem bavi, kako bi sa širokog poprišta filozofičke misli ujedno stekao nepokolebljiv nazor o valjanome načinu, kojim treba da se predaje mlademu pokoljenju, tako se jednako nije mogao zadovoljiti ni ostalim kulturnim radom i u prvome redu umjetničkim stvaranjem, a da mu ne istraži dublje značenje te odredi pravo mjesto u carstvu duha i svijetu ideala.

Svakako umovanje o umjetnosti i njezinu odnosu prema kulturi uopće, a pojedinim kulturnim područjima napose, ne utječe samo na to, kakav li će sadržaj, koje li će predodžbe i slike općenito imati prednost, već suodređuje odlučno i oblik, što ga Arnold svojoj pjesmi daje. Kod svega kulturnog pregnuća Arnoldova, a osobito u pjesnikovanju njegovu vidljivo prevladava nastojanje, da se djelu dade stilski okvir, po kojemu će moći da

bude prilogom za jedinstvenu narodnu kulturu. Kultura se naime prema Arnoldovu shvaćanju može pravilno izgraditi tek kao narodna. On je uvjeren, »da je duh pojedinca u stanju samo ondje doseći izvjesne visine i dubine, gdje mišljenje i čuvstvovanje udešava prema posebnoj veličini«, kako se upravo odražava u ideji narodnosti. Koliko pak »rečene visine i dubine svaki narod na svoj način shvata«, pa »prema njima svoje literarne i umjetničke tvorevine cijeni«, morat će u bistvu svako djelo biti nekako srašteno s bićem narodnim, hoće li da mu vrijednost doista bude trajna. Ta podjednaka veza s osnovima narodnoga žića bit će ujedno i spojnica između pojedinih kulturnih tvorbi, po kojoj će one i očitovati supripadnost te naznačivati jedinstvenu cjelinu. Kako i samu »ideju čovječanstva najviše i najbolje ostvaruje onaj, koji čovječanstvo ljubi u vlastitom narodu«, bit će i »jedinstvena narodna kultura i umjetnost. . . najviše zemsko savršenstvo svakoga naroda; a do toga se savršenstva ne dolazi, ako se ne razviju i ne uzgoje sve narodne vrline i ako se sva očitovanja tako tvarnoga kao i duševnoga narodnoga života ne prožmu sasvim osebinama narodnoga bića«. (Jedinstvena hrvatska narodna kultura, str. 76.).

Umjetnina se dakle ima prilagoditi narodnoj duši i treba da narodu u širokim njegovim slojevima bude razumljiva. Stoga će umjetnik i pjesnik stvarati svrhovito, ako bude izgrađivao stil, kojega elementi žive u njegovu rođenom narodu. Ne čini li to, ne će ništa pridonijeti kulturi svoga naroda, a možda ni kulturi uopće. Jer »svaki će stil biti manje ili više samo umjetničko oplemenjivanje i usavršenje onoga, što je po upotrebi davno s narodnim bićem sraslo«. Prema tome se narodnim stilskim elementima ne da uopće izbjeći, pa će onaj, tko prezire svoje, morati, dok stvara, preuzeti tude. No onda se lako može desiti, pa se ponajčešće tako i dogadalo, da takva kulturna tvorba »u

velikom svijetu nije našla priznanja, jer je ipak zaostajala za svojim uzorima; a kod kuće nije na nj stekla ni pravo, jer je narod ne razumije«. (Jedinstvena hrvatska narodna kultura, str. 76.).

Jasno je prema rečenome, da će se umjetnik, bude li htio surađivati pri izgradnji jedinstvene hrvatske narodne kulture, morati stilski prilagoditi istaknutim nekim osobitostima izrazito narodnih duševnih tvorbi. Značajno je pak po te tvorbe, da su sve u bilo kakvoj svezi sa životom naroda i da su upravo reči srasle s tlom, na kojemu narod živi. Čovjek se i njegov život prikazuje u tim tvorbama ponajviše u krupnim i snažnim crtama, koje međutim »podaju . . . ipak jasnu i živu sliku«. Narod ne voli »filigransko izdjelavanje«, uklanja se onome, što je pre-neobično ili odviše nastrano, voli tipičnome. Zato rijetko kad i razlaže pojave istrgnute »iz životne cjeline«, već naprotiv »traži svuda zaokruženu i harmoničnu cjelinu«. No isto tako ne će ni umjetnost samu odvojiti od ostalih životnih svrha i ne će zazirati od toga, da uz princip ljepote veže određene tendencije. On umjetnosti ne nalazi svrhu u sebi, nego joj u neku ruku namijenjuje socijalnu zadaću. »Narodni pjesnik«, ističe Arnold, »ide samo za tim, da i druge učini sretnima«. Kao osobito pak »osnovno obilježje narodnoga duševnoga blaga« valja prema Arnoldu na posljetku istaknuti, da se njime »kao crvena nit provlači duboko i toplo vjersko osjećanje«. (Jedinstvena hrvatska narodna kultura, str. 74/75.).

Očito bi prema tome bilo takodjer, da se narod ne zadovoljava nikako samom formalnom ljepotom. Prema Arnoldovu shvaćanju umjetnosti čini on to i s pravom. Jer oblikovna strana umjetnine ne može biti, kako Arnold to ističe, »jedinim uvjetom ljepote«. Ne može to biti već zato, što se »ružno i odvratno ne može nikakvim umjetničkim sredstvima učiniti lijepim«. Kolikogod oblikovni snošaji i odlučivali o estetskome karakteru nekog

ljudskog djela, ne mogu ga još učiniti umjetninom u punome smislu riječi, ako bi ostali bez veze i bez spoja s idejom. U stvari se »ljepota imade smatrati simbolom duševnosti i čutilnom manifestacijom idealnosti — otkud prirodno slijedi, da nije milota izvanje forme, ni poredaj elemenata u skladne skupine, niti uopće čutilno kakvo dražilo, čime nas umjetničke tvorevine začaravaju — nego da je to redovito dublja njihova značenja«. (Umjetnost prema znanosti. Glas Matice Hrvatske I. Zagreb 1906, str. 3.). Bez znatne ideje, bez »duboke navlastito vjerske sadržine« nema visoke umjetnosti.

Arnold ostaje tim shvaćanjem umjetnosti u svakome pravcu sebi vjeran. Kao što je smatrao samo ono djelovanje doista etičnim, koje se skladno i cjelovito povodi s v im idejama, tako i estetska tvorba ne može biti naprosto istrgnuta iz idejnog kozmosa te još ostati ono, što bi trebala da bude. Koliko se god ljepota i razlikovala od istine, dobrote, svetosti, ipak je ona u uskoj vezi s njima, pa se mimo njih i ne može djelovno očitovati. »Ne može ništa«, veli Arnold, »biti ni lijepo, što nije ujedno istinito. Naslikana laž, oličena opakost, slavljenje zloće i ponizivanje plemenštine uvijek nas se nemilo doimlju, pa bili formalno savršeno prikazani«.

S toga razloga Arnold i drži, da je umjetnost neka vrsta spoznaje, dok objavljuje ideju podavši joj primjeren konkretan čutilan izražaj. Tim se načinom svoga izražavanja i razlikuje od znanosti, koja progovara tek pojmom. Tako međutim zastupaju umjetnost i znanost, dvije različite strane duševnosti i tek zajedno daju »potpunu sliku teorijskoga duha«. Time zabacuje Arnold svaku kulturnu jednostranost, jednako pustu intelektualističku kao i ograničenu estetsku kulturu, kao što otkriva, da »niti učenjak, niti umjetnik ne sačinjavaju o sebi potpuna genija, nego to čine obojica skupa«. (Umjetnost prema znanosti, str. 5.).

Deseto poglavlje

Otud proizlazi međutim zamašna konsekvencija. Narod prema mišljenju Arnoldovu ne voli fragmenata istrgnutih iz životne cjeline, pa tako ne cijeni ni umjetnine, koja bi se izdvojila iz cjelokupne kulture, raskinula sveze s ostalim njezinim oblastima, napose sa znanošću i vjerom te tako možda rastrgala njezinu poželjnu jedinstvenost. Narod, kako Arnold sudi, ne shvaća i ne prihvaća ljepote, kroz koju ne bi nekako progovarala i istina. Jasno je međutim, da takva skladnog i jedinstvenog umjetničkog djela, koje bi doista odgovaralo zahtjevu jedinstvene narodne kulture, kako je Arnold zamišlja, ne može stvoriti nego tek potpuna stvaralačka ličnost, u kojoj doista skladno i cjelovito djeluju učenjak i umjetnik. Prvi će dakle uvjet stvaranju jedinstvene narodne kulture biti upravo takve ličnosti. I zato će, nema sumnje, biti po opstanak, razvitak i održanje takve kulture najodlučnije, mogu li i hoće li se naći stvaralačke ličnosti, koje će nastojati oko samih sebe, oko svoga samorazvića i unutrašnje svoje izgradnje u smjeru upravo tražene kulturne harmoničnosti i cjelovitosti.

FILOSOFIJA I RELIGIJA

Kulturne vrednote ne valja prema Arnoldovu uvjerenju tražiti u »izvanjskom svijetu« ni u onakvoj »dresuri ljudstva«, po kojoj će se tek umnožavati kulturna sredstva bez obzira na to, koliko će doista pogodovati »višoj idealnoj kulturi«. Pomenute su vrednote vezane štaviše na »nutarnje potrebe ljudstva« te se po njima i objavljuju. »Čovjek nije samo tvar nego je i duša, koja trajno tvar razvija« u težnji svojoj za idealima, pa zato sama materijalna kultura gubi svoj smisao, ako čovjek uz nju »nije bio u stanju stvoriti i višu idealnu«. Moglo se neko doba dičiti kakvim mu drago materijalnim tekovinama, posjedovalo ono još tako golemo blago izvanjske kulture, »čudesna prometala, ogromnu produkciju tvornica, dalekosežna zrna, kojima se ljudi ubijaju i gradovi ruše, raskošno udoblje privatnih kuća, krcato pune biblioteke, sjaj kazališta«, ostaje mu vrijednost ipak sumnjiva, doklegod ne može da pokaže »svoje žive majstore«. (Filosofija, prirodne nauke i sociologija, str. 37/38.). No ako se ti »majstori« dadu prema shvaćanju Arnoldovu zamisliti samo kao skladne u sebi i cjelovite ličnosti, onda iskrsava ujedno kao temeljno pitanje unutrašnje kulture, ima li i koje li je kulturno područje, koje takav sklad i takvu cjelovitost duševnosti omogućuje. Ima li, drugim riječima, kulturno područje, koje sva ostala pojedina takva područja nekako povezuje ispunjavajući možda s višega gledišta i praznine, kojih se ona sama po svome

značaju ne mogu riješiti. Ima li kulturne oblasti, koja bi sve ostale obuhvatala i u kojoj bi se ličnost mogla udomiti, a da joj se ne poremeti unutrašnji sklad, nego naprotiv u najvišoj mjeri omogućiti te osigura njegovu trajnost. Ima li kulturno određenje, koje bi moglo zadovoljiti i smiriti čitavog čovjeka, a ne samo ove ili one njegove duševne potrebe, ove ili one napore i težnje njegova duha.

Da toj zadaći nije i ne može biti dorasla sama nauka u kultura, proizlazi već iz samoga mnoštva pojedinačnih znanosti, koje baš i nijesu uvijek u idealnom međusobnom skladu, i unatoč tome, što »sve znanosti stoje u uskoj vezi«. No sama se ta sveza između znanosti teško da odrediti, jer »su im odnošaji njihovi vrlo zamršeni«, a i nestalna je, jer se »one razvijaju, pa se pri tom područja njihova uvijek nanovo zaokružuju čas proširujući se, čas opet stežući se, da bude mjesta za nove znanosti, što nastaju«. (Logika, 4. izdanje, Zagreb 1917, str. 137.).

Imade dašto kulturno područje, koje stojeći sa znanstvenim nastojanjem i radom u najužoj vezi izmiče ipak bolje ili lošije rečenim nedostacima. To je područje filozofije. Njezina je zadaća, da »rasijana nastojanja pojedinih nauka sastavi u jednu sliku«, pa da ujedno ispunivši po mogućnosti praznine, koje po nuždi svoga bistva ostavljaju, jer će »vazda postojati neka sfera, koje znanosti ne će moći svojim sredstvima prekoračiti« (Logika, str. 137/138.), poda sintezu znanja, koja će ljudski duh štiti od »pogibli, da se od empirijske građe uguši i u specijalizmu ukoči« (Filosofija, prirodne nauke i sociologija, str. 35.) i da lišen širine i jedinstvenosti zaluta negdje u nedosljednostima. Bez koncentracije u filozofiji nema zdrava naučnog duha; bez filozofičke koncentracije nema uopće prave intelektualne kulture.

Kako ima više mogućnosti filozofičkih koncepcija, može se pitati, kojoj li između njih valja dati prednost; koja li će, drugim

riječima, najbolje zadovoljiti zahtjeve, s kojima s pravom prilazimo filosofiji.

I tu se Arnold sveder dosljedan priklanja odlučno onoj filosofiji, za koju »postoji i svijet ideala«. Inače bi naime iz nje ispalo veliko područje duha, pa ne bi mogla da dode do one obuhvatne sinteze, koja se opravdano od nje traži. Pored toga ondje, gdje se ne priznaju ideali, nema ni stanovnih konačnih svrha ni bezuvjetnih mjerila, koja bi nastojanja ljudska izdigla nad subjektivnost i relativnost. Zato »filosofija, koja ideale smatra metafizičkim tlapnjama, ne može biti pokretalom znanosti«. (Filosofija, prirodne nauke i sociologija, str. 40.). A ostavit će i život plitkim.

Priznala međutim filosofija i ideale te bila i toliko obuhvatna, da intelektualnoj kulturi omogućuje neku jedinstvenost i skladnost, to ona opet kao takva i ne prelazi izravno samu sferu teorijskog interesa. Pored svega svog neprijepornog kulturnog značenja i svoje nenadoknadivosti na području duhovnoga pregnuća filosofija ipak, drži Arnold, prema specifičnoj joj intenciji ide tek za tim, a prema svome bistvu i može da u stvari nekako uskladi i jedinstveno izgradi samo teorijskoga čovjeka, što znači samo jednu između mnogih vrijednosnih ili idejnih mogućnosti, u kojima se život hoće da očituje. Čovječstvo se međutim ne iscrpljuje teorijskim htijenjem, a tako ni samim filosofičkim duhom, kolikogod možda i bio svestran. Imade u ljudske duše još nešto, što se opire samoj filosofičkoj sintezi, ima u toj duši iracionalnih činilaca, koje ne sputa ni najuniverzalniji teorijski postavak, ima u čovjeka praznina i nedostataka, pogledom na koje nikoja filosofija ne može da nosi ispunjenje i zadovoljenje. Koliko je ljudska ličnost upravljena ateorijski, valja se s obzirom na tu upravljenu ogledati za drugom kulturnom oblasti, u kojoj će moći da nade željeni sklad i traženo unutrašnje jedinstvo.

Doista je ne rijetko i sama filosofija upućivala čovjeka na takvo područje kulturnog stvaralaštva, od kojega je očekivala, da će nju samu upravo u istaknutome smislu potpunjavati, ako već ne i zamijeniti. A to je carstvo u m j e t n o s t i.

Kako je međutim bilo istaknuto, nije za Arnolda ni sama umjetnost drugo, nego naročita vrsta spoznaje, osobit izraz teorijskoga duha, pa bi već otud izlazilo, da umjetnost rečene zadace ne može izvršiti. Koliko ona i stala uz bok filosofiji, ne može ipak ni zajedno s njome dati čovjeku one kulturne fermente, koji će mu dušu rastvoriti i učiniti podesnom za posljednji mogući njen sklad te je preobraziti prema onoj najvišoj svrsi, do koje stoji njezino spasenje. Ni umjetnost baš kao ni filosofija ne može još zahvatiti čitava čovjeka u svim njegovim vrijednosnim očitovanjima te mu ne može zajamčiti ono unutrašnje jedinstvo u kojemu bi se smio i na posljetku morao smiriti. Ona ne može dušu ljudsku dovesti ni do potpune i savršene punoće, nego joj ostavlja baš kao i filosofija u određenom smjeru svijest ogradenosti, kojom se ne može zadovoljiti. Kako naime filosofija pored sve svoje univerzalnosti i pored sinteze znanja, koju naznačuje, čovjeku sved nanovo skreće pažnju na činjenicu, da na posljetku ipak ne možemo sve znati i da smo daleko od toga, da budemo neizmjerni i bezgranični duh, pa i samo u smjeru teorijskih mogućnosti, tako na krajnjoj svojoj meti i umjetnost, koliko se u njoj čine nekako realizirani ideali ili se bolje reći njome u neku ruku anticipira njihova realizacija, budi u čovjeka što dalje to življi osjećaj o tome, kako u svijetu, gdje upravo stvara umjetničku kulturu, ne može ostvariti s v a k i ideal, ni pojedinačno, svaki za sebe, a kamoli sve njih zajedno.

Najmanje bi se pak smjelo tvrditi, da umjetnost n u ž n o daje sintezu vrijednosti i idealnog teženja ljudskog te da nužno dušu vodi do potpunosti i skladna jedinstva, »dok bezuvjetno

shvatanje umjetničko ne isključuje po iskustvu nemorala«. (Može li umjetnost zamijeniti vjeru. Glas Matice Hrvatske III. Zagreb 1908, str. 55.). Već ta mogućnost dostaje, da joj se uskrati n a j v i š e mjesto u ljestvici kulturnih dobara. Pa ipak: ako ona i ne može voditi čovjeka do n a j v i š e njegove svrhe, do n a j d a l j e mogućnosti njegova kulturnog očitovanja, do n a j v e ć e g mogućeg njegova sklada, do potpunosti, u kojoj se dostaje »najsavršenijeg oslobodenja« ili izbavljenja, valja opet uvidjeti, da je »od svijui ljudskih djelatnosti« baš »umjetnost . . . najbliža« onoj oblasti duševnoga života, u kojoj se može doista ugledati osnov za sintezu sveukupne kulture. (Može li umjetnost zamijeniti vjeru, str. 43.). Umjetnost pobuđuje naime čuvstva, koja mogu dušu istrgnuti »iz vječita tijeka stvari« te u nje ostvariti »onaj tihi slatki užitak, za koji već sveto pismo znade, kad govori o gledanju obraza božjeg«. U umjetnosti kao da se radi »o manifestaciji božanstva«: od nje je samo korak do r e l i g i j e. (Može li umjetnost zamijeniti vjeru, str. 43.). Estetsko se čuvstvo ne vraća, ukratko, uvijek natrag k umjetnini, u povodu koje se zaredilo, nego znade da vodi i preko i iznad nje te da se tako reći prebaci u čuvstvo religiozno. Nesamo očiti religiozni motivi, nego i stilski momenti primjereni izražajima religioznoga života, u kojima se zanos umjetnički ne rijetko zna prelijevati sa zanosom religioznim (a gdjegdje možda i pseudoreligioznim), pogoduju veoma takovu prebacivanju vrijednosnoga čuvstva. Smije se pače dodati, da povod takovu prebacivanju daje umjetnost u svim svojim vrstama doista i češće, negoli bi se to na prvi površni pogled i moglo činiti.

Kao što dakle znanosti traže nadopunu i sintezu u filosofiji te na nju istraživalački duh nužno i navode, tako i umjetnosti pute na religiju te duši daju onaj uzmah, koji je vodi do središta vjerske svijesti. Ujedno je međutim prema Arnoldu vjera

u tome smislu nad filozofijom, što ona daje osnove za usklađivanje svih kulturnih područja i teorijskih i ateorijskih te tako i vodi dušu i život do potpunosti i cjelovitosti.

Vjera tek ispunjava posljednje praznine kako našega znanja, tako i našega čuvstvovanja, pa i htijenja. »Znanstveno istraživanje, kolikogod duboko prodrlo u otajstvenost svijeta i života, nije na posljednja pitanja spoznaje jošte odgovorilo. Visoka je znanost, . . . dakako ne . . . moderno specijalističko taljigarstvo, sebi u rečenom pogledu pače potpuno svijesna granica, te ih kod svake zgrade s pijetetom i priznaje. Uzme li se sada, da kršćanska vjera pomišlja svijet kao djelo osobnoga božanstva, čovjeka njemu nalik, ako i otuđena, nevolje i zla koje kaznom koje sredstvom za moralno očeličenje — onda je pojmljivo, kako vjera vijekom krnji šupljikav nazor o svijetu upotpunjuje i zaokružuje i time baš spoznaju našu proširuje. Moglo bi se istina reći, da to nije znanje u egzaktnom shvatanju, ali se ne može poreći, da je to ipak vjersko znanje t. j. uvjerenje o činjenicama, kod kojih nas znanost izdaje. No što je konačno svako drugo znanje, ne isključivši ni filozofijsko, no vjerovanje? Filozofija, ta znanost o principima svih znanosti, ide ipak za tim, da ustanovi sve ono, što bi se vjerovati moralo. Od trajnoga neznanja oslobada nas dakle zapravo tek vjersko znanje — i tko žalac onoga prvoga ne će da svijesno nosi, prinuđen je ono drugo prihvatiti.« (Može li umjetnost zamijeniti vjeru, str. 54.).

Tako eto Arnold sa svoga stajališta opravdava vjeru na tlu ljudskoga znanja. Ne manje koncizno čini to i u pravcu htijenja i čuvstvovanja. »Gdje je pravo shvatanje vjere, tu je«, izvodi Arnold, »njeno djelovanje bezuvjetno moralno«, iako se s druge strane ne da doista poreći, »da imade u zbilji manje vjernika, negoli se obično uzima«, pa se to njezino djelovanje ne da neograničeno provjeravati. Tako i sva ona borba između ljudi,

»koja, ako i ne svršava krvavo, prožima ipak taj kratki život gorčinom«, ne bi mogla ni s koje strane dobiti tako blagotvorni poticaj, da se stiša, koliko ga može dati »dublina i uzvišenost onoga jednostavnoga nazora o svijetu, u čijem središtu stoji vjera«, koja nalaže ljubav i snošljivost. I tko »u vrhovnom principu svoje stajalište imade... ne vidi li baš naravno svih horizonata, on s vidljiva reći bi stalno sluti nevidljive i dolazi do uvjerenja, da će se tamo u neizmjernosti konačno sve izgaditi i zaokružiti. U povodu takvoga uvjerenja postaje njegovo općenje prijazno, a raspravljanje nestrasno«. U tome pravcu zaključuje napokon Arnold, da je »vjera doista funkcija ili organ za neistražive dubine svemira. U koga tog organa ne bi bilo ili u koga je on zahirio: mogao bi svijet posmatrati s intelektualnoga, estetskoga i moralnoga gledišta — ali ga ne bi mogao posmatrati s gledišta, koje sva rečena gledišta upotpunjuje i čini svijet tek zaokruženom i skladnom cjelinom«. (Može li umjetnost zamijeniti vjeru, str. 54/55.).

Tako dakle promatrana s temelja Arnoldove filosofije naznačuje religija najviše sintezu, koja jedina na poslijetku izmuruje svijet sa samim sobom dajući mu sklad i vodeći ga k spasenju. Jer ne valja ovdje zaboraviti, da je Arnoldu sav svijet u bistvu svome samo svijet duša, koje ni za čim ne čeznu toliko, koliko za »dodirom« s krajnjim vrhom hijerarhije, u koju su uklopljene. Taj »dodir«, ta »neposredna veza s vječnim, komu« upravo religija »apsolutnu vrijednost prisuđuje« u stvari i jest ono, »što se... spasenjem zove« (Monizam i kršćanstvo, str. 237.). Religija dakle i samo ona omogućuje duši, da se digne prema najvišem svom cilju. Tako se tek religijom i ispunjava najviši smisao života. Stoga se Arnold i ne žaca tvrditi, da nema »čovjeka uistinu velika, koji ne bi imao religioznoga organa; jer veličinu znanstvenoga, umjetničkoga ili državničkoga genija

uvjetuje tekar dubljina kozmičkoga shvatanja«. Pa »zato je od dva inače jednako obrazovana čovjeka religiozniji svakako savršeniji«. (Može li umjetnost zamijeniti vjeru, str. 55.).

Kao što se pri određivanju značenja i svrhe filosofije na posljetku Arnoldu nadalo pitanje, koja li se filosofija i koji li se njezin smjer najbliže prikučuje pomenutoj svrsi, tako nastaje i pri religijskom pitanju, kako ga Arnold postavlja i rješava, i opet pitanje, kojoj li se određenoj religiji valja s obzirom na bistvo religijske funkcije same napose prikloniti. I tu nam Arnold ne uskraćuje jasna i jednoznačna odgovora:

»Zvijezda Spasa se netaji
Navrh neba visokoga;
Ali samo onom sjaji,
Koj' u Kristu vidi Boga!«

(Izabrane pjesme, 1899, str. 234.).

Tražeci tako osnove narodne kulture i zajedno s time put do sklada, cjelovitosti i spasenja, nalazi ih Arnold na posljetku u kršćanstvu i dakako u kršćanskom čovjeku, čiju nam oštru karakteristiku daje sjajno (Može li umjetnost zamijeniti vjeru, str. 55.) zbitim riječima: »Religiozan je čovjek sebi svijestan, da imade biti svijetlo svijeta, sol zemlje i kvas, koji neplodno tijesto stavlja u vrenje — a to isključuje svaku pasivnost. On zna, da je život pun problema i da ga na svakom koraku čeka borba. No kao što je za njega čitav pojavni svijet konačno nešto sporedno: tako su sporedni i bit problema i posljedak borbe. Njemu je glavna stvar: njegovo vedro i preobraženo biće i način borbe, koju vodi. Zato ga niti tješi vlastita pobjeda, niti ga slama eventualan poraz. On je ukratko u sopstvu preobražen. Kako pak je preobraženo sopstvo blago, koje niti politička niti kulturna buka ne može oteti — on je u zbilji potpun čovjek.«

UČITELJSKO POZVANJE

Došavši jednom do uvida i uvjerenja, da istinsko bistvo zazbiljnosti valja tražiti u duševnosti i da je duša jedina prava zbilja, pa i jedina stvarnost, koja usred sve mijene i svega raspadanja u svijetu ustraje i ne propada, povukao je Arnold odlučno i odvažno i sve konsekvencije, koje se otud kako teorijski tako i praktički nadaju. I kako prema njegovu spiritualističkom shvaćanju svijeta u jedinoj duši može biti i »ishodište svega znanja, svih slutnja, svih nada o svemiru«, pa u njoj i jest »ukratko svemir naš«, tako da se smije reći, da je ona »makrokozam izvanjskoga mikrokozma« (Zadnja bića, str. 134.), ne može biti sumnje ni o tome, da prave svrhe i pravoga smisla ima samo skrb oko nje i njezina spasenja. Uistinu Arnold na to i usredotočuje svu svoju pažnju, sve svoje čežnje i sva svoja bitna nastojanja. Sve djelovanje i sve stvaralačke svoje snage stavlja u pokret s jednim ciljem: uzdići dušu do »potpuna čovjštva«.

Sve je duhovno nastojanje skrenuto u Arnolda jednako prema pomenutomu cilju. To pak i daje svemu njegovu životu nesamo jedinstven, nego i stanovan osnov. U takvoj koncentraciji ne može biti kolebanja i nema nestalnosti, gdje se radi o dopustivosti htijenja i opravdanosti misli, što se mjere prema jednoj istoj središnjoj ideji. Otud nesamo sklad i na poslijetku sved jednako postignuta unutrašnja neka cjelovitost svakog i misaonog pothvata, nego i neusiljeno, neizvještačeno, prirodno nicanje svih

problema i njihovih formulacija iz zbiljskoga životnog stanja i nenamještena doživljaja. I ta neporečna činjenica dokazuje možda najočitiije i najbolje, koliko je Arnold pored pjesničke svoje žice doista i filozofički duh. Za nj postoje samo pitanja, koja neposredno iskrsavaju iz živih kriza njegove duše i njegova života i koja upravo zato i moraju biti u nekom određenom smjeru riješena, što bi bez njih ostao bez orijentacije i bez sidra sam aktualni život, kojemu se nikako ne može izbjeći i koji se mora živjeti. Listali po Arnoldovim djelima koliko mu drago, ne ćemo naći papirnatih pitanja, koja se postavljaju tek da se misao stavi u gibanje ili da se objavi duhovita igra s idejnim mogućnostima, kako bi se zadovoljila možda taština, želja za isticanjem ili i volja k moći. I što god se o djelu Arnoldovu i mislilo i kakvo se god stajalište i zauzelo prema problematici, koju iznosi, i načinu rješenja, što ih daje, ipak se ne će moći poreći, da iz svakoga njegova retka izbija onaj usrdni žar, koji nesumnjivo svjedoči o zbiljskoj i istinskoj interesiranosti na problemu u okviru i smislu nesamo hladnog intelekta, nego štaviše punog i toplog života. Svagdje se osjeća, da su tu po srijedi i lična i životna pitanja, mimo kojih Arnold naprosto ne može po samoj naravi svoga bića nehajno proći. Kad se kojim pitanjem bavi, osjeća se jasno, da to čini poradi toga, što do njega uistinu nešto stoji. I zato u Arnolda ništa nije f r a z a. Ništa nije tek lijepa riječ, iza koje bi se krila praznina ili naprosto ravnodušnost ili možda i koji skroviti lični (a neidealni) interes, nego se iza svake riječi krije uzbuđeno biće, iza svakoga pitanja doista uznemirena duša, iza svakoga rješenja uvjerenje čitava čovjeka, koji je spreman, da to svoje uvjerenje odvažno i brani i da se za nj svim svojim bićem založi. Tako je Arnoldovo umovanje daleko od svakog pustog »mudrovanja«. A daleko je i od neiskrenosti, koja pitanja postavlja — ne da ih rješava prema istini, već

prema koristi, na koju se otud računa. U Arnoldovim recima živi doista duh poezije i duh nauke, ne demon politike.

Tako je međutim i njegov životni stav daleko od polovičnosti. U tome baš pravcu i daje duši, koja je ona os, oko koje mu se umovanje i najdublji njegov interes kreće, sve, što je ide. Ništa joj nije htio uskratiti, koliko je do njega uopće moglo stajati. Hoteći ostati vjeran sebi ostade hrabro vjeran i njoj. Ako je naime doista sve duša ili bar biće, koje dušom može postati, onda je pred nama uvijek i svagdje ista zadaća. I onda nije dosta, da poradimo tek oko svoga spasenja, nego treba naprotiv i drugim dušama pomoći, da se uzvinu do svijeta ideala i tako spasu. A time je kazano, da treba izaći iz svoje komore među ostale duše, s kojima nam je moguće »dodir«. I treba se za njih zauzeti, ako su slabe i prema sposobnostima svojim i mogućnostima unutrašnjega razvića i uspona preudaljene od vrška »kozmičke hijerarhije«, od najvišega mjesta nedohvatnih ideala. Treba poći među bližnje i vječnih ideja radi služiti njihovu duševnom usponu. To pak znači biti im odgajateljima — koliko prema Arnoldu taj uspon valja napose vidjeti u obrazovanju sve oštrije svijesti — u užem smislu učiteljem. I Arnold se svom ljubavlju svoga srca i svom toplinom svoje duše odaziva tome pozvanju i ne sustaje u nastojanju, da u plemenitu »dodiru« s drugim dušama pospješi postupno vezivanje njihovo uz carstvo svijetlih ideala.

Upravo to i uvodi Arnolda u krug znatnih učiteljskih ličnosti, što je kao rijetko tko znao smanjivati razmak između sebe i duša, koje su mu se u čežnji za duševnim usponom i željne duhovna napitka približile.

Otvorenošću, ljubaznošću i srdačnom toplinom duše sazdao je usred okoline, na koju je imao utjecati, neruševnu zgradu povjerenja te po tome stvorio s bližnjim trajnu vezu, koja mu je

omogućila, da se svestrano odgajalački izivi. Osjećao je on i znao, da se na distanciji između duša i sve većem distanciranju njihovu grade dašto vojarne, birokratske ustanove, pa i kaznionice, ali da duhovne zajednice uspijevaju tek po unutrašnjoj međusobnoj blizini između ljudskih bića i da bez duševna kontakta ne može biti duhovne oplodnje, ni odgoja, pa ni pravoga prosvjećivanja. Sposobnost stvaranja toga kontakta, koju valja smatrati jednom između najbitnijih značajki rodena učitelja, koji ima da bude nešto drugo i nešto više od hladnog zvaničnog »školnika«, bila je puna Arnoldova svojina.

Po toj mu je sposobnosti ujedno uspijevalo, da jednom postignuti duševni kontakt i razgrnutu duhovnu bliskost s bližnjim održi redovno u nesmanjenoj punoći. Napose je pak tome pogodovala postojanost u načinu općenja s onima, kojima je bio učiteljem. Sveder ih je Arnold sretao istom dobrohotnošću i dobrostivošću, a tom stalnošću i neprevrtljivošću u darežljivosti plemenitim blagom svoga srca ulijevao je u njih siguran osjećaj, da doista pripadaju svome učitelju te da im je svagda dopušteno, da mu se približe.

I doista: tkogod je između njih tegobom duše došao k njemu, odlazio bi redovno osokoljen vedrinom Arnoldova duha i smiren blagom energijom njegova bića. Njegova je blizina ispunjala dušu pouzdanjem. A i moralo je tako biti: jer Arnold nije samo umujući zaključio, da je b l a g o h o t n o s t »sunce, oko koga se ostale ideje kao planeti kreću«, i nije samo vjerovao, da je ona »najnježnija majka čovječanstva« (Etika i povijest, str. 13/14.), i nije je samo teorijski priznavao kao najvišu vrlinu, nego je ujedno i bio u savršenom njezinu posjedu.

U srcu svome kršćanin, znao je Arnold, da čovjek uistinu ne živi samo o hljebu, nego i o dobrostivosti, koja se povodi za božanskim duhom, o dobrostivosti bližnjega, koja hrani, osvježuje i

oživljava dušu. Napose je pak bila ta dobrostivost u Arnolda izražena u osjetljivosti za osjetljivost duše bližnjih: nikad nije posramio ili kušao poniziti kojega između svojih učenika. A nije to dašto činio ni zato, što je sa zanosom vjerovao u sposobnost čovjekovu, da se iz samih osnova dobre svoje jezgre, koju nikako ne valja povrijediti, podigne, razvije i izgradi do vrijedna suradnika u kulturnoj zajednici, kojoj je svim svojim bićem i svom svojom stvaralačkom snagom služio. I ta specifično odgajateljska vjera, koja mu je hrabrila i uspravljala učenike, u stvari je najviše i dala snage samom Arnoldu, da ne smalakšuci pod tegobama života rođenu svoju ličnost skladno i cjelovito izgradi. Jer treba biti potpuna ličnost onome, tko drugima hoće pokazati put do nje.

S tri je strane tako izgrađivao Arnold svoj život pomažući mu do jedinstva. Ponajprije filozofičkom mišlju, koja mu je razotkrila značenje i vrijednost duše, shvatila njezinu čežnju, utvrdila joj cilj i objasnila smisao visokih ideala, prema kojima će se upravljati. Zatim pjesničkom intuicijom, kojom se je spustio u dubine vasiljene, gdje je izvor one ljubavi, što veže svijet i biće naše u jedinstvo, i koja mu je otkrila oblik i dala izraz, kojim će utažiti najbolniji žar svoje čežnje anticipirajući umjetničkim likom ostvarenje iznadvremenskih ideala. I na posljedku djelovnom ljubavlju u odgajalačkome činu, kojim će duše razbuditi, da budu svagda spremne odazvati se čarovnom zovu tih ideala i opet same uzeti na sebe teret skrbi oko njih i njihova ostvarenja, kao što je za njih i sam Arnold bio spreman žrtvovati sve:

Sred borbe ću si očajne i vrele
Zakrilit drago ideala jato, —
Pa makar baš ih zadnje krvi mlazom
Poškropit morô. — Ja ću svojom stazom!

(Izabrane pjesme, 1899, str. 109.).

Dvanaesto poglavlje

Iskrena i odvažna borba za ideale čini nas uspravnim ljudima. Samo ona nas vodi kroz iskušenja na našu rođenu stazu, upoznaje nas s nama samima i čini nas napokon doista svojim. Tako nas ona jedina vodi i prema jedinstvu i skladu, do kojega stoji naše spasenje. Tek ona nam na posljertku može izvojtiti i pravo, da uđemo u vječni mir — kad svrha svijeta bude postignuta.

Zato se i ne valja kloniti te borbe, već treba ustrajati do kraja, do potpune pobjede. I s tom posljednjom spoznajom, vjeran sebi, svojoj misli, svojoj težnji, traži Arnold — filosof, pjesnik, odgajatelj — i od same smrti, da mu te borbe ne prekine, dok ne stiže na željeni cilj. I smiruje se tek u herojski naslutnoj viziji:

Ja znam, da se kobni čas
I meni s tiha sprema:
Gdje odati će zvona glas —
Međ živim da me nema.

Al znam i — da me nije strah
Pod humak sagnut čelo;
U pust se može raspast prah
Tek moje krhko tijelo.

Od tijela jači duh će moj
Pri slatkom oštat rodu, —
Dok slavno se ne svršši boj
Za pravdu i slobodu.

A onda će se sreće pun
Nad sjajne zvijezde vinut,
I pasti tu pred Božji trun, —
Pa kao himna plinut.

DOŠTAMPANO 15. RUJNA 1934.
TISKARA ROŽMANIĆ / ZAGREB